

طراحی الگوی مطلوب تربیت اخلاقی مبتنی بر صحیفه سجاده برای کارکنان ناجا

۱. زهره جلالی قرآنی: گروه مطالعات تربیتی و برنامه‌ریزی درسی، واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران

۲. صادق یزدان‌پناه: گروه مطالعات تربیتی و برنامه‌ریزی درسی، واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران

۳. معصومه‌السادات ابطی: گروه مطالعات تربیتی و برنامه‌ریزی درسی، واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران

* ایمیل نویسنده مسئول: abtahi2030@iau.ac.ir

چکیده

چکیده:

پژوهش حاضر با هدف طراحی و اعتبارسنجی الگوی مطلوب تربیت اخلاقی کارکنان ناجا بر اساس مبانی، اصول و روش‌های تربیتی مستخرج از صحیفه سجاده انجام شد. این پژوهش با رویکرد آمیخته اکتشافی انجام شد. در بخش کیفی، از روش توصیفی - تحلیلی و تحلیل اسنادی برای بررسی صحیفه سجاده به‌عنوان منبع دست‌اول و منابع اسلامی، احادیث، روایات و اقوال منسوب به امام سجاده (ع) به‌عنوان منابع دست‌دوم استفاده شد. نمونه‌گیری منابع به روش گلوله‌برفی صورت گرفت و داده‌ها با استفاده از نرم‌افزار MAXQDA تحلیل شدند. بر اساس یافته‌های کیفی، پرسشنامه‌ای ۲۱ گویه‌ای با مقیاس پنج‌درجه‌ای لیکرت تدوین شد. در بخش کمی، جامعه آماری شامل ۱۲۰ نفر از استادان علوم تربیتی و کارشناسان نیروی انتظامی شهر تهران بود که از میان آنان، بر اساس جدول کرجسی و مورگان، ۹۲ نفر به روش تصادفی انتخاب شدند. روایی محتوایی ابزار با نظر پنج متخصص، روایی همگرا با میانگین واریانس استخراج‌شده، و پایایی آن با آلفای کرونباخ و پایایی ترکیبی بررسی شد. اعتبارسنجی مدل با مدل‌سازی معادلات ساختاری مبتنی بر حداقل مربعات جزئی و نرم‌افزار SmartPLS انجام گرفت. تمامی بارهای عاملی مؤلفه‌ها در دامنه ۰٫۶۳۸ تا ۰٫۹۷۷ قرار داشتند و از نظر آماری معنادار بودند. آلفای کرونباخ سازه‌ها بین ۰٫۹۵۳ و ۰٫۹۷۳، پایایی ترکیبی بین ۰٫۹۶۳ و ۰٫۹۷۵ و میانگین واریانس استخراج‌شده بین ۰٫۶۵۴ و ۰٫۸۳۱ بود. مبانی تربیت اخلاقی با ضریب مسیر ۰٫۴۱۸ و آماره تی ۴۱۰٫۰۶۶، روش‌های تربیت اخلاقی با ضریب ۰٫۳۶۳ و آماره تی ۵۰٫۴۷۱ و اصول تربیت اخلاقی با ضریب ۰٫۳۳۲ و آماره تی ۳۸۰٫۷۱۱، اثر مثبت و معناداری بر تربیت اخلاقی داشتند. مقدار Q^2 برابر با ۰٫۶۵۰ و شاخص نیکویی برازش برابر با ۰٫۸۷۹، قدرت پیش‌بینی و برازش قوی مدل را تأیید کرد. الگوی پیشنهادی مبتنی بر سه بُعد مبانی، اصول و روش‌های تربیت اخلاقی از اعتبار و برازش مطلوبی برخوردار است و می‌تواند به‌عنوان چارچوبی منسجم برای برنامه‌ریزی، آموزش و ارتقای تربیت اخلاقی کارکنان ناجا مورد استفاده قرار گیرد.

کلیدواژه‌گان: صحیفه سجاده، تربیت اخلاقی، الگوی تربیتی، کارکنان ناجا، مدل‌سازی معادلات ساختاری.

شیوه استناددهی: جلالی قرآنی، زهره، یزدان‌پناه، صادق، و ابطی، معصومه‌السادات. (۱۴۰۶). طراحی الگوی مطلوب تربیت اخلاقی مبتنی بر صحیفه سجاده برای کارکنان ناجا. *فلسفه و اخلاق*.

۱۵، (۱)، ۲۸-۱.

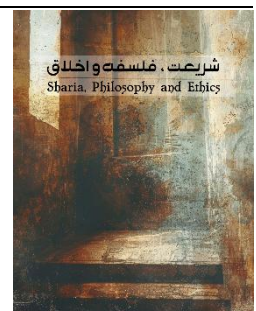
تاریخ ارسال: ۱۱ فروردین ۱۴۰۵

تاریخ بازنگری: ۲۰ تیر ۱۴۰۵

تاریخ پذیرش: ۲۷ تیر ۱۴۰۵

تاریخ چاپ اولیه: ۴ مرداد ۱۴۰۵

تاریخ چاپ نهایی: ۱ اردیبهشت ۱۴۰۶

© ۱۴۰۶ تمامی حقوق انتشار این مقاله متعلق به نویسنده است. انتشار این مقاله به‌صورت دسترسی آزاد مطابق با گواهی (CC BY-NC 4.0) صورت گرفته است.

Designing an Optimal Model of Moral Education for NAJA Personnel Based on Al-Sahifa al-Sajjadiyya

1. Zohreh Jalali Ghazaani: Department of Psychology and Educational Sciences, SR.C., Islamic Azad University, Tehran, Iran
2. Sadegh Yazdanpanah: Department of Psychology and Educational Sciences, SR.C., Islamic Azad University, Tehran, Iran
3. Masoumeh-Sadat Abtahi*: Department of Psychology and Educational Sciences, SR.C., Islamic Azad University, Tehran, Iran

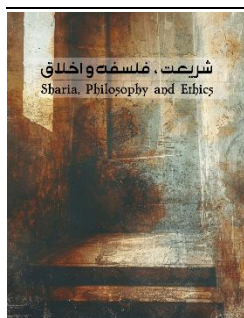
*Corresponding Author's Email: .abtahi2030@iau.ac.ir

Abstract

This study aimed to design and validate an optimal model of moral education for NAJA personnel based on the educational foundations, principles, and methods derived from Al-Sahifa al-Sajjadiyya. An exploratory mixed-methods design was employed. In the qualitative phase, descriptive-analytical documentary analysis was conducted using Al-Sahifa al-Sajjadiyya as the primary source and Islamic texts, hadiths, narrations, and statements attributed to Imam Sajjad as secondary sources. The sources were selected through snowball sampling, and the qualitative data were analyzed using MAXQDA. Based on the extracted qualitative findings, a 21-item questionnaire was developed and rated on a five-point Likert scale. In the quantitative phase, the statistical population comprised 120 educational sciences professors and police experts in Tehran. According to the Krejcie and Morgan sampling table, 92 participants were selected through random sampling. Content validity was assessed by five experts, convergent validity was examined using average variance extracted, and reliability was evaluated through Cronbach's alpha and composite reliability. The proposed model was validated using partial least squares structural equation modeling in SmartPLS. All factor loadings were statistically significant and ranged from 0.638 to 0.977. Cronbach's alpha coefficients ranged from 0.953 to 0.973, composite reliability coefficients ranged from 0.963 to 0.975, and average variance extracted values ranged from 0.654 to 0.831, confirming adequate reliability and convergent validity. Moral education foundations had the strongest positive and significant effect on moral education ($\beta=0.418$, $t=41.066$), followed by moral education methods ($\beta=0.363$, $t=50.471$) and moral education principles ($\beta=0.332$, $t=38.711$). The predictive relevance coefficient was $Q^2=0.650$, indicating strong predictive power. Moreover, the goodness-of-fit index was 0.879, demonstrating a strong overall fit of the proposed structural model. The proposed model, comprising the foundations, principles, and methods of moral education, demonstrated satisfactory psychometric properties, predictive capacity, and structural fit. It may therefore provide a coherent framework for planning, implementing, and evaluating moral education programs designed for NAJA personnel.

Keywords: *Al-Sahifa al-Sajjadiyya, moral education, educational model, NAJA personnel, structural equation modeling*

How to cite: Jalali Ghazaani, Z., Yazdanpanah, S., & Abtahi, M. (2027). Designing an Optimal Model of Moral Education for NAJA Personnel Based on Al-Sahifa al-Sajjadiyya. *Sharia, Philosophy and Ethics*, 5(1), 1-28.

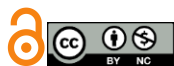
Submit Date: 31 March 2026

Revise Date: 11 July 2026

Accept Date: 18 July 2026

Initial Publish Date: 26 July 2026

Final Publish Date: 21 April 2027

© 2027 the authors. This is an open access article under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0) License.

Extended Abstract

Moral education is a fundamental dimension of human development because it extends beyond the transmission of ethical knowledge and seeks to transform cognition, motivation, emotion, judgment, and conduct. This function becomes especially important in law-enforcement organizations, where personnel exercise legal authority, interact directly with citizens, respond to conflict and crisis, and make rapid decisions that may affect security, dignity, freedom, and public trust. Professional expertise alone cannot guarantee appropriate conduct in such circumstances; the ethical quality of police performance also depends on self-control, justice, responsibility, respect for human dignity, patience, and the responsible use of authority. Previous research has shown that the ethical challenges faced by law-enforcement commanders include justice in management, interpersonal conduct, responsibility, organizational relations, and the appropriate exercise of authority, indicating the need for a coherent educational framework grounded in Islamic teachings (2). The spiritual elevation of law-enforcement personnel has likewise been associated with responsible service, commitment to Islamic values, and the broader moral development of society (3). Evidence from educational programs implemented among NAJA personnel further suggests that structured religious and spiritual training can modify behavioral patterns and enhance Islamic spirituality (4). However, moral education should not be reduced to temporary courses or fragmented recommendations. It requires an integrated model that explains the anthropological foundations of conduct, identifies principles for directing human tendencies, and specifies practical methods for translating values into professional behavior. Al-Sahifa al-Sajjadiyya provides a particularly rich source for such a model because its supplications combine theological knowledge, self-awareness, moral emotions, social responsibility, behavioral regulation, repentance, hope, dignity, tolerance, and service to others. Qualitative analysis of this text has demonstrated that Islamic education in Al-Sahifa al-Sajjadiyya is represented through interconnected doctrinal, moral, devotional, social, and behavioral dimensions rather than through isolated ethical instructions (1).

The educational capacity of Al-Sahifa al-Sajjadiyya is grounded in a comprehensive understanding of the human being as a free and responsible agent who possesses natural needs and aspirations but is also vulnerable to negligence, pride, excessive attachment, fear, selfishness, and moral error. Human tendencies such as self-love, the search for God, perfection-seeking, the desire for permanence, fear and hope, attachment to worldly life, and freedom of choice are not treated as inherently negative; rather, their moral consequences depend on how they are understood, regulated, and directed. Research on basic human needs in the supplications of Imam Sajjad has shown that internal needs can function as motivational forces that guide individuals toward divine orientation and moral perfection when they are appropriately directed (9). Similarly, cognitive components of self-control in Islamic narrations include self-awareness, anticipation of consequences, evaluation of circumstances, and the conscious inhibition of inappropriate responses (5). The recognition of humanity's essential dependence on God can also reduce arrogance and self-sufficiency while strengthening humility, trust, and moral accountability (10). The conception of worldly life as a means of achieving human perfection rather than an ultimate end can limit excessive attachment to status, wealth, and power (11). Within this framework, principles such as piety, trust in God, asceticism, motivation, guidance, behavioral control, and the necessity of action regulate human tendencies, while educational methods such as remembrance of God, repentance, gratitude, self-assessment, respect, tolerance, kindness, and responding to wrongdoing with goodness operationalize these principles. Studies of specific supplications have confirmed that Al-Sahifa al-Sajjadiyya contains practical teachings concerning responsibility, relational correction, family education, and behavioral guidance (12). Accordingly, the objective of the present study was to design and validate an optimal model of moral education for NAJA personnel based on the foundations, principles, and educational methods derived from Al-Sahifa al-Sajjadiyya.

The study employed an exploratory mixed-methods design consisting of sequential qualitative and quantitative phases. In the qualitative phase, a descriptive-analytical documentary method was used to examine Al-Sahifa al-Sajjadiyya as the principal source, together with relevant Islamic texts, hadiths, narrations, and statements attributed to Imam Sajjad as supplementary sources. Sources were identified through snowball sampling, and documentary notes were systematically organized and analyzed using MAXQDA. Particular attention was paid to the semantic context and internal coherence of the supplications because extracting educational concepts from religious texts requires more than selecting isolated phrases. Methodological studies of Shiite narrations have emphasized the importance of textual coherence, theological foundations, authenticity, and context-sensitive interpretation (16). Linguistic analyses have likewise demonstrated that particles, image schemas, rhetorical forms, and semantic relationships contribute to the communication of religious experience in Al-Sahifa al-Sajjadiyya (15), while stylistic comparisons have identified purposeful linguistic organization in this text (7). On the basis of the qualitative results, a 21-item questionnaire was developed using a five-point Likert scale. In the quantitative phase, the statistical population consisted of 120 professors of educational sciences and police experts in Tehran. Using the Krejcie and Morgan table, 92 participants were selected through random sampling. Content validity was assessed by five university experts, convergent validity was examined through average variance extracted, and reliability was evaluated using Cronbach's alpha and composite reliability. The reliability of the qualitative findings was examined through Lincoln and Guba's criteria. The proposed model was validated through partial least squares structural equation modeling using SmartPLS. Measurement-model assessment included factor loadings, t statistics, internal consistency, composite reliability, and convergent validity, while structural-model assessment included path coefficients, predictive relevance, explained variance, and overall goodness of fit.

The qualitative findings organized the moral education system of Al-Sahifa al-Sajjadiyya into three interconnected dimensions: foundations, principles, and methods. The foundations comprised self-love, love of God, perfection-seeking, desire for immortality, fear and hope, negligence, attachment to worldly life, and freedom of choice. The principles included piety, trust in God, asceticism, motivation, control and guidance, and the necessity of action. The educational methods consisted of remembrance of God, repentance, regarding one's good deeds as insufficient while taking one's faults seriously, remembering divine blessings, respect and honoring others, gentleness and tolerance, and responding to wrongdoing with goodness. The quantitative results supported this structure. All factor loadings were statistically significant and ranged from 0.638 to 0.977, confirming that the observed indicators adequately represented their corresponding latent constructs. Cronbach's alpha coefficients ranged from 0.953 to 0.973, and composite reliability values ranged from 0.963 to 0.975, demonstrating very high internal consistency. Average variance extracted values ranged from 0.654 to 0.831 and therefore exceeded the required threshold for convergent validity. In the structural model, the foundations of moral education had the strongest positive effect on moral education, with a path coefficient of 0.418 and a t value of 41.066. Educational methods had the second-largest effect, with a path coefficient of 0.363 and a t value of 50.471, followed by educational principles, with a path coefficient of 0.332 and a t value of 38.711. The predictive relevance coefficient was $Q^2=0.650$, indicating strong predictive power, while the goodness-of-fit index was 0.879, confirming a very strong overall fit. These findings demonstrate that the model possesses both conceptual coherence and satisfactory empirical validity and that moral education among NAJA personnel can be meaningfully explained through the integrated operation of anthropological foundations, guiding principles, and practical educational methods.

The stronger effect of moral education foundations indicates that sustainable ethical development begins with how personnel understand themselves, God, power, responsibility, worldly interests, human dignity, and the ultimate purpose of professional action. Ethical conduct is unlikely to remain stable when it depends only on external supervision, administrative rules, or fear of punishment. Instead, personnel require an internal moral

orientation that enables them to regulate behavior even when direct organizational monitoring is absent. This interpretation is consistent with dignity-oriented approaches emphasizing that respect for human worth and avoidance of humiliation should guide preventive and corrective interventions (6). It also accords with studies showing that Al-Sahifa al-Sajjadiyya presents prophetic guidance and divine orientation as foundations for moral and social responsibility (18). The significant effect of educational methods demonstrates that values must be converted into repeated practices, reflective exercises, behavioral models, and context-sensitive skills. Research on religious education in the families of NAJA employees has similarly shown that direct instruction, symbolic methods, behavioral modeling, and an appropriate spiritual environment contribute to religious development (19). Repentance and constructive remorse are particularly important because they permit personnel to acknowledge errors without becoming trapped in hopelessness; religious-text analyses have described remorse as a potentially constructive process leading to responsibility and behavioral correction (13). Respect, tolerance, gentleness, and responding to wrongdoing with goodness are also directly relevant to police-citizen interactions. The analysis of tolerance in Al-Sahifa al-Sajjadiyya has presented these teachings as a potential foundation for reducing violence and strengthening coexistence (14). The significant contribution of educational principles further indicates that values require stable decision-making criteria. Piety supports internal monitoring, trust in God prevents excessive reliance on personal power, asceticism reduces attachment to status and material interests, and the necessity of action prevents morality from remaining at the level of rhetoric. The rhetorical and open discursive styles of the supplications also engage the audience cognitively and emotionally, facilitating movement from understanding to commitment and action (8). The broad cultural influence of Al-Sahifa al-Sajjadiyya, including its impact on Persian literary traditions, additionally confirms that its ethical teachings possess social and cultural applicability beyond private devotional practice (17). The study produced and empirically validated an integrated model of moral education for NAJA personnel based on Al-Sahifa al-Sajjadiyya. The model demonstrates that effective moral development requires simultaneous attention to the foundations of human behavior, the principles that guide and regulate human tendencies, and the practical methods through which ethical values become observable conduct. The foundations had the strongest explanatory effect, confirming that ethical behavior must be rooted in a coherent understanding of human nature, divine accountability, freedom, self-control, hope, worldly attachment, and the purpose of professional authority. The significant effects of educational methods and principles further show that moral insight must be translated into practical exercises, relational skills, reflective practices, and consistent criteria for decision-making. The high factor loadings, reliability coefficients, convergent-validity indices, predictive relevance, and overall goodness of fit indicate that the proposed model has strong psychometric and structural adequacy. It can therefore provide a coherent framework for developing recruitment standards, preservice education, in-service training, leadership development, ethical-performance evaluation, and organizational culture within law-enforcement institutions. Its implementation should combine textual and conceptual education with scenario-based learning, self-assessment, emotional regulation, ethical deliberation, respect for citizens, proportionate use of authority, and continuous behavioral feedback. Through such an approach, moral education can move beyond temporary instruction and become an enduring organizational process that connects spirituality, professional responsibility, human dignity, public trust, and ethical service.

تربیت اخلاقی یکی از بنیادی‌ترین ساحت‌های تعلیم و تربیت و از مهم‌ترین سازوکارهای شکل‌گیری شخصیت متعادل، مسئولیت‌پذیر و فضیلت‌مدار انسان است. تعلیم و تربیت زمانی می‌تواند به رشد همه‌جانبه فرد منجر شود که علاوه بر انتقال دانش و مهارت، زمینه درونی‌سازی ارزش‌ها، تعدیل امیال، تقویت قدرت تشخیص اخلاقی و التزام عملی به رفتار درست را فراهم سازد. در این معنا، تربیت اخلاقی صرفاً مجموعه‌ای از توصیه‌ها یا آموزش قواعد رفتاری نیست، بلکه فرایندی مستمر برای ایجاد تحول در شناخت، نگرش، انگیزش و کنش انسان به شمار می‌آید. این فرایند باید انسان را قادر سازد تا در موقعیت‌های پیچیده و تعارض‌آمیز، میان منافع فردی و مصالح جمعی، خواسته‌های زودگذر و اهداف متعالی، و قدرت انجام یک عمل و مشروعیت اخلاقی آن تمایز قائل شود. از این‌رو، نظام تربیت اخلاقی هنگامی اثربخش خواهد بود که بر شناختی واقع‌بینانه از ماهیت انسان، نیازهای درونی، ظرفیت‌های عقلانی و معنوی، زمینه‌های لغزش و شیوه‌های اصلاح رفتار استوار باشد. تحلیل محتوای صحیفه سجاده‌یه نشان می‌دهد که تعلیم و تربیت اسلامی در این اثر، ساختاری چندبعدی دارد و مؤلفه‌های اعتقادی، اخلاقی، عبادی، اجتماعی و رفتاری را در قالب یک منظومه به هم پیوسته در بر می‌گیرد (۱).

ضرورت تربیت اخلاقی در سازمان‌هایی که وظایف آنان با حقوق، امنیت، آزادی، کرامت و زندگی روزمره شهروندان ارتباط مستقیم دارد، برجسته‌تر است. کارکنان نیروی انتظامی به اقتضای جایگاه سازمانی خود از اختیارات قانونی، امکان اعمال اقتدار و مسئولیت مداخله در موقعیت‌های حساس اجتماعی برخوردارند. آنان در بسیاری از موارد باید در زمانی محدود و تحت فشار روانی، درباره نحوه مواجهه با شهروندان، متهمان، بزه‌دیدگان، همکاران و گروه‌های آسیب‌پذیر تصمیم‌گیری کنند. در چنین شرایطی، برخورداری از دانش حرفه‌ای و مهارت عملی ضروری است، اما به تنهایی نمی‌تواند ضامن عملکرد مطلوب باشد؛ زیرا شیوه استفاده از اختیارات قانونی به نظام ارزشی، میزان خودکنترلی، احساس مسئولیت، عدالت‌خواهی، بردباری و جهت‌گیری معنوی کارکنان وابسته است. بررسی چالش‌های اخلاقی فرماندهان صف در محیط‌های آموزشی انتظامی نیز نشان داده است که مسائل اخلاقی این حوزه به روابط انسانی، شیوه اعمال مدیریت، رعایت عدالت، مسئولیت‌پذیری و نحوه مواجهه با تعارض‌های سازمانی مربوط می‌شوند و حل آن‌ها مستلزم بهره‌گیری از آموزه‌های اسلامی و سازوکارهای تربیتی منسجم است (۲).

تربیت اخلاقی کارکنان انتظامی علاوه بر ارتقای رفتار فردی آنان، دارای پیامدهای سازمانی و اجتماعی گسترده‌ای است. رفتار اخلاقی می‌تواند اعتماد عمومی به پلیس را افزایش دهد، همکاری شهروندان با نهادهای انتظامی را تسهیل کند، مشروعیت اجتماعی اعمال قانون را تقویت سازد و احتمال سوءاستفاده از قدرت یا برخوردهای تبعیض‌آمیز را کاهش دهد. در مقابل، ضعف اخلاق حرفه‌ای ممکن است فاصله میان سازمان و جامعه را افزایش داده و حتی عملکرد قانونی کارکنان را در نگاه عمومی با تردید مواجه سازد. معنویت و تعالی روحی کارکنان نیروی انتظامی نیز صرفاً امری فردی نیست، بلکه می‌تواند بر کیفیت مسئولیت‌پذیری، احساس خدمت، رعایت حقوق مردم و تحقق اهداف جامعه اسلامی اثر بگذارد (۳). یافته‌های مربوط به دوره آموزشی «نسیم معرفت» نیز نشان داده‌اند که آموزش‌های معرفتی و معنوی قابلیت ایجاد تغییر در الگوهای رفتاری و ارتقای معنویت اسلامی کارکنان ناجا را دارند؛ بنابراین، برنامه‌های هدفمند تربیتی می‌توانند نگرش‌های دینی را به رفتارهای حرفه‌ای نزدیک‌تر سازند (۴). در رویکرد اسلامی، اخلاق از تربیت معنوی و شناخت انسان از مبدأ، مقصد و جایگاه خویش جدا نیست. رفتار اخلاقی زمانی پایدار می‌شود که فرد علاوه بر شناخت قواعد درست، نسبت به خداوند، خویش، دیگران و جهان هستی نگرشی منسجم پیدا کند. در این چارچوب، عقل و معرفت زمینه تشخیص، ایمان منبع انگیزش، و عمل صالح نمود عینی تربیت است. پژوهش درباره مؤلفه‌های شناختی خودکنترلی در روایات اسلامی نشان می‌دهد که کنترل رفتار به عناصری مانند خودآگاهی، توجه به پیامدهای اعمال، ارزیابی موقعیت، مهارت‌ها و جهت‌دهی آگاهانه به انتخاب‌ها وابسته

است (5). چنین برداشتی از خودکنترلی برای کارکنان انتظامی اهمیت ویژه‌ای دارد؛ زیرا آنان باید در کنار اقتدار، خشم و هیجان خود را تنظیم کنند و از تصمیم‌های شتاب‌زده، رفتارهای تحقیرآمیز و واکنش‌های نامتناسب پرهیزند. از سوی دیگر، مفهوم کرامت انسانی در آموزه‌های اسلامی می‌تواند مبنایی برای پیشگیری از رفتارهای آسیب‌زا و اتخاذ رویکردهای اصلاحی باشد؛ چنان‌که پیشگیری کرامت‌محور بر احترام به شأن انسان، پرهیز از تحقیر و هدایت افراد به سوی اصلاح تأکید دارد (6).

در میان منابع اسلامی، صحیفه سجاده از ظرفیت ویژه‌ای برای تدوین نظام تربیت اخلاقی برخوردار است. این اثر، اگرچه در قالب دعا و مناجات ارائه شده، تنها بیانگر رابطه عبادی انسان با خداوند نیست، بلکه مجموعه‌ای غنی از معارف انسان‌شناختی، اخلاقی، اجتماعی و تربیتی را در خود جای داده است. در دعا‌های صحیفه، انسان با ضعف‌ها، نیازها، لغزش‌ها و مسئولیت‌های خویش مواجه می‌شود و در همان حال، راه‌های امید، اصلاح، توبه، خودسازی و ارتباط سازنده با دیگران را می‌آموزد. پژوهش‌های سبک‌شناختی درباره صحیفه سجاده نشان داده‌اند که ساختار زبانی، شیوه خطاب، تکرار هدفمند مفاهیم و سازمان‌دهی گزاره‌ها در این اثر، ظرفیت انتقال معانی عمیق اعتقادی و تربیتی را دارد (7). همچنین، بررسی شیوه‌های گشوده در دعا‌های صلوات بر پیامبر (ص) و خاندان ایشان نشان می‌دهد که صورت‌های بیانی صحیفه، مخاطب را در فرایندی پویا از شناخت، عاطفه و مشارکت معنوی وارد می‌کند (8). بنابراین، دعا در صحیفه نه یک بیان منفعلانه، بلکه کنشی تربیتی است که شناخت، گرایش و رفتار انسان را به‌طور هم‌زمان متأثر می‌سازد.

ظرفیت تربیتی صحیفه سجاده بر نوعی انسان‌شناسی جامع استوار است. در این انسان‌شناسی، انسان موجودی برخوردار از فطرت الهی، اختیار، نیازهای متعدد، تمایل به کمال، محبت به خویشان، میل به بقا و درعین حال مستعد غفلت، خودخواهی، دنیاطلبی و انحراف است. نیازهای اساسی انسان می‌توانند به‌عنوان نیروهای درونی انگیزش عمل کنند، اما جهت‌گیری آن‌ها تعیین می‌کند که فرد به سوی فضیلت یا انحراف حرکت کند. بررسی نیازهای بنیادی انسان در دعا‌های صحیفه نشان داده است که امام سجاده (ع) نیازهای درونی را نادیده نمی‌گیرد، بلکه آن‌ها را در مسیر خداجویی، کمال‌طلبی و رشد اخلاقی هدایت می‌کند (9). از این منظر، خوددوستی می‌تواند به حفظ کرامت و طلب سعادت منجر شود، اما در صورت فقدان هدایت، زمینه خودپرستی و برتری‌جویی را فراهم می‌کند؛ میل به جاودانگی می‌تواند انسان را متوجه حیات اخروی سازد یا او را به دلبستگی افراطی به دنیا بکشد؛ و خوف می‌تواند به تقوا و مراقبت اخلاقی بینجامد یا به اضطراب و انفعال تبدیل شود. در نتیجه، تربیت اخلاقی باید به‌جای سرکوب نیازها، آن‌ها را بشناسد، تعدیل کند و در مسیر اهداف متعالی قرار دهد.

یکی دیگر از مبانی تربیتی صحیفه، آگاهی انسان از فقر وجودی و نیاز دائمی به خداوند است. فقر وجودی در این معنا، به احساس حقارت یا ناتوانی اجتماعی اشاره ندارد، بلکه بیانگر شناخت وابستگی ذاتی انسان به مبدأ هستی و محدودیت قدرت و دانش اوست. چنین شناختی می‌تواند خودبینی، غرور و احساس استغنا را کاهش دهد و زمینه تواضع، مسئولیت‌پذیری و توکل را فراهم سازد. تربیت معنوی مبتنی بر فقر ذاتی در صحیفه سجاده، انسان را به پذیرش نیازمندی خویش، بازگشت به خداوند و پرهیز از استقلال‌پنداری دعوت می‌کند (10). این مبنا در تربیت کارکنانی که به سبب جایگاه قانونی خود از قدرت و اقتدار برخوردارند، اهمیت مضاعف دارد؛ زیرا آگاهی از محدودیت انسانی می‌تواند مانع تبدیل اقتدار سازمانی به خودبرتربینی شود. در این رویکرد، قدرت نوعی امانت و مسئولیت است، نه امتیازی برای تحمیل اراده شخصی.

نگرش انسان به دنیا و غایت زندگی نیز بر رفتار اخلاقی او اثر تعیین‌کننده دارد. اگر دنیا هدف نهایی تلقی شود، دستیابی به منفعت، موقعیت و قدرت می‌تواند به معیار اصلی انتخاب تبدیل گردد؛ اما اگر زندگی دنیوی زمینه‌ای برای رشد، خدمت و دستیابی به کمال در نظر گرفته شود، امکانات مادی و موقعیت‌های اجتماعی ارزش ابزاری پیدا می‌کنند. مفهوم‌پردازی جهان در ارتباط با کمال انسان در متون اسلامی نشان می‌دهد که دنیا نه ذاتاً مذموم است و نه مقصد نهایی؛ ارزش آن به شیوه استفاده انسان و نسبت آن با سعادت و کمال وابسته است (11). صحیفه سجاده با تأکید بر زهد،

انسان را به ترک مسئولیت‌های دنیوی دعوت نمی‌کند، بلکه می‌کوشد وابستگی افراطی به مال، مقام و ستایش دیگران را کاهش دهد. چنین نگرشی برای کارکنان انتظامی می‌تواند از ترجیح منافع شخصی، رقابت‌های ناسالم و وابستگی به قدرت جلوگیری کرده و خدمت صادقانه را تقویت کند. اصول تربیت اخلاقی از مبانی انسان‌شناختی یادشده استخراج می‌شوند و نقش قواعد راهنمای عمل را دارند. تقوا، توکل، زهد، ایجاد انگیزش، کنترل و هدایت و لزوم عمل را می‌توان از مهم‌ترین اصول تربیتی موجود در صحیفه دانست. تقوا، سازوکاری برای مراقبت درونی و تنظیم رفتار در حضور و غیاب نظارت بیرونی است؛ توکل، اعتماد به خداوند را با تلاش مسئولانه پیوند می‌دهد؛ زهد، وابستگی به امتیازات و منافع زودگذر را مهار می‌کند؛ ایجاد انگیزش، امید به اصلاح و حرکت به سوی کمال را زنده نگه می‌دارد؛ کنترل و هدایت، گرایش‌های طبیعی را در مسیر صحیح قرار می‌دهد؛ و لزوم عمل، از تقلیل اخلاق به دانش و گفتار جلوگیری می‌کند. تحلیل رویکردها و آموزه‌های تربیتی دعای ییست و پنجم صحیفه سجادیه نیز نشان داده است که این دعا شامل مؤلفه‌هایی برای هدایت رفتاری، مسئولیت‌پذیری، اصلاح روابط و تربیت نسل است (12). بنابراین، اصول تربیتی صحیفه قابلیت آن را دارند که از سطح مفاهیم کلی فراتر رفته و به راهنمای تصمیم و عمل در محیط‌های خانوادگی، اجتماعی و سازمانی تبدیل شوند.

صحیفه سجادیه علاوه بر مبانی و اصول، روش‌های مشخصی برای تحقق تربیت اخلاقی ارائه می‌دهد. یاد خدا، توبه، یادآوری نعمت‌ها، محاسبه و ارزیابی نفس، کم‌شمردن خوبی‌های خود، بزرگ‌شمردن خطاها، احترام و تکریم، رفق و مدارا و احسان در برابر بدی از جمله این روش‌ها هستند. یاد خدا با کاهش غفلت، حضور معیارهای اخلاقی را در ذهن تقویت می‌کند؛ توبه امکان بازنگری، پذیرش خطا و آغاز مجدد را فراهم می‌سازد؛ یادآوری نعمت‌ها حس شکرگزاری و مسئولیت را افزایش می‌دهد؛ و محاسبه نفس مانع توجیه رفتارهای نادرست می‌شود. مفهوم ندامت در متون دینی نیز یک هیجان صرفاً منفی نیست، بلکه می‌تواند مقدمه پذیرش مسئولیت، اصلاح خطا و بازسازی اخلاقی باشد (13). توبه، با گشودن راه بازگشت و جلوگیری از غلبه ناامیدی، انگیزه اصلاح را در فرد حفظ می‌کند؛ به همین دلیل، در تربیت اخلاقی باید میان سرزنش تخریب‌کننده و پشیمانی سازنده تمایز قائل شد. پژوهش درباره آموزه‌های صحیفه نیز نشان داده است که توبه و بازگشت آگاهانه، انسان را از توقف در خطا خارج کرده و او را به اصلاح شناخت، گرایش و رفتار سوق می‌دهد (10).

رفق، مدارا، عفو و نیکی در برابر بدی از دیگر روش‌های برجسته تربیتی صحیفه‌اند که می‌توانند در روابط انتظامی و مواجهه با شهروندان کاربرد داشته باشند. مدارا به معنای چشم‌پوشی از قانون یا نادیده گرفتن رفتار زیان‌بار نیست، بلکه به معنای رعایت تناسب، کنترل خشونت، حفظ کرامت و استفاده از شیوه‌های انسانی برای اصلاح رفتار است. بررسی مفهوم تسامح در صحیفه سجادیه نشان می‌دهد که این اثر، ظرفیت ارائه الگویی برای ساخت جامعه‌ای عاری از خشونت و مبتنی بر همزیستی، بخشش و احترام متقابل را دارد (14). تقدم تشویق و اصلاح بر تنبیه، رعایت شأن خطاکار و استفاده سنجیده از احسان می‌تواند از تشدید تعارض جلوگیری کند. در عین حال، روش‌های تربیتی باید متناسب با موقعیت، ویژگی‌های مخاطب و پیامدهای احتمالی انتخاب شوند. در تعلیم و تربیت اسلامی، تشویق، تنبیه، الگودهی و اصلاح رفتار زمانی اثربخش‌اند که در چارچوب کرامت انسانی، عدالت و هدف تربیتی به کار روند (1).

فهم تربیتی صحیفه سجادیه مستلزم توجه هم‌زمان به محتوا، زبان، بافت دینی و شیوه سازمان‌یافتن مفاهیم است. دعا‌های صحیفه از لایه‌های معنایی متعددی برخوردارند و استخراج مؤلفه‌های تربیتی از آن‌ها نباید به گزینش چند عبارت منفرد یا تفسیر سطحی محدود شود. مطالعات زبان‌شناختی درباره دعای چهل و دوم نشان داده‌اند که حتی حروف، روابط فضایی و طرح‌واره‌های تصویری در شکل‌گیری معنا و انتقال تجربه دینی نقش دارند (15). همچنین، پژوهش‌های مربوط به روش‌شناسی فهم و نقد محتوایی روایات شیعی بر ضرورت توجه به اعتبار متن، انسجام درونی، مبانی کلامی و پرهیز از برداشت‌های منفصل از زمینه تأکید کرده‌اند (16). بر این اساس، تدوین الگوی تربیت اخلاقی از صحیفه باید بر تحلیل منظم و جامع متن استوار باشد تا پیوند میان مبانی، اصول و روش‌ها حفظ شود و یافته‌ها قابلیت تبدیل شدن به شاخص‌های سنجش‌پذیر و کاربردی را پیدا کنند.

گستره تأثیرگذاری صحیفه سجاده نیز نشان‌دهنده ظرفیت فرهنگی و تربیتی آن است. پژوهش درباره بازتاب نهج‌البلاغه و صحیفه در شعر حافظ، از نفوذ مفاهیم معنوی، اخلاقی و زبانی این آثار در ادبیات فارسی حکایت دارد (17). همچنین، بررسی مفهوم نبوت در صحیفه نشان داده است که دعاهای امام سجاده (ع) افزون بر مضامین فردی، واجد بنیان‌های اعتقادی و اجتماعی گسترده‌ای هستند و رابطه انسان با هدایت الهی و الگوهای دینی را تبیین می‌کنند (18). مقایسه‌های سبک‌شناختی میان نهج‌البلاغه و صحیفه نیز بیانگر آن است که ساختار و انتخاب‌های زبانی این متون با اهداف معنایی و تربیتی آن‌ها ارتباط دارند (7). این ویژگی‌ها سبب می‌شود که صحیفه را نتوان صرفاً مجموعه‌ای از دعاهای فردی دانست؛ بلکه باید آن را متنی راهبردی برای خودسازی، تنظیم روابط اجتماعی و جهت‌دهی اخلاقی جامعه تلقی کرد.

با وجود پژوهش‌های انجام‌شده، بخش مهمی از مطالعات پیشین بر یک دعا، یک مفهوم یا یک ساحت خاص از صحیفه متمرکز بوده‌اند. برخی پژوهش‌ها به ساختار زبانی و سبک‌شناختی (8)، برخی به نیازهای درونی و انگیزش انسان (9)، برخی به معنویت و فقر وجودی (10) و برخی دیگر به مؤلفه‌های تربیت اسلامی در کل صحیفه پرداخته‌اند (1). این مطالعات اهمیت و غنای صحیفه را نشان داده‌اند، اما برای استفاده سازمانی از آموزه‌های آن، باید مؤلفه‌های پراکنده در قالب الگویی منسجم سازمان‌دهی شوند. الگویی مطلوب است که نخست، مبانی مربوط به ویژگی‌ها و نیازهای انسان را مشخص سازد؛ سپس، اصول هدایت‌کننده تربیت را از آن مبانی استخراج کند؛ و در نهایت، روش‌های قابل‌اجرا برای اصلاح شناخت، نگرش و رفتار را ارائه دهد.

در حوزه نیروی انتظامی نیز پژوهش‌های موجود بیشتر بر پیامدهای دوره‌های آموزشی، تعالی معنوی، چالش‌های اخلاقی یا تربیت دینی خانواده کارکنان تمرکز داشته‌اند. مطالعه روش‌های مؤثر تربیت دینی در خانواده‌های کارکنان ناجا، اهمیت الگودهی، آموزش مستقیم و غیرمستقیم و فضای معنوی خانواده را نشان داده است (19). ارزیابی آموزش‌های معرفتی نیز قابلیت برنامه‌های تربیتی برای تغییر رفتار و ارتقای معنویت کارکنان را تأیید کرده است (4). بررسی چالش‌های اخلاقی فرماندهان، ضرورت ارائه راهکارهایی مبتنی بر آموزه‌های اسلامی را آشکار ساخته است (2) و مطالعه تعالی روحی کارکنان بر آثار اجتماعی معنویت پلیس تأکید دارد (3). با این حال، در این مطالعات کمتر الگویی جامع ارائه شده است که به‌طور مشخص از صحیفه سجاده استخراج شده باشد و روابط میان مبانی، اصول و روش‌های تربیت اخلاقی را در جامعه کارکنان ناجا تبیین و از نظر تجربی اعتبارسنجی کند.

طراحی چنین الگویی می‌تواند فاصله میان معارف دینی و برنامه‌های عملی تربیت سازمانی را کاهش دهد. استخراج کیفی مؤلفه‌ها از متن صحیفه، امکان حفظ اصالت دینی الگو را فراهم می‌کند و اعتبارسنجی کمی آن با نظر استادان علوم تربیتی و کارشناسان انتظامی، میزان تناسب، انسجام و کاربردپذیری آن را مشخص می‌سازد. این رویکرد می‌تواند چارچوبی برای تدوین محتوای آموزشی، طراحی دوره‌های ضمن خدمت، ارزیابی رشد اخلاقی، انتخاب شیوه‌های اصلاح رفتار و تقویت فرهنگ سازمانی فراهم کند. افزون بر این، پیوند میان مبانی، اصول و روش‌ها از اجرای فعالیت‌های پراکنده و مقطعی جلوگیری کرده و تربیت اخلاقی را به فرایندی نظام‌مند، مستمر و مبتنی بر نیازهای واقعی کارکنان تبدیل می‌سازد. از این رو، هدف پژوهش حاضر طراحی و اعتبارسنجی الگوی مطلوب تربیت اخلاقی مبتنی بر صحیفه سجاده برای کارکنان ناجا است.

روش پژوهش

در این پژوهش، برای طراحی الگوی مطلوب تربیت اخلاقی مبتنی بر صحیفه سجاده از روش آمیخته استفاده شده است. در بخش کیفی از روش توصیفی تحلیلی (تحلیل اسنادی) و در بخش کمی از روش مدلیابی معادلات ساختاری استفاده شده است.

الف- بخش کیفی: جامعه آماری بخش کیفی پژوهش، کلیه منابع دست اول (صحیفه سجاده) و منابع دست دوم (منابع غنی اسلامی و احادیث و روایات و اقوال منقول به امام سجاد (ع) است که در نشریات و سایت‌های اینترنتی و پژوهش‌ها و تحقیقات مرتبط با موضوع تحقیق موجود می‌باشد و نمونه‌گیری به شیوه گلوله برفی (هومن، ۱۳۹۰) انجام شده و بر این اساس از منابع فوق‌الذکر استفاده گردید.

ب- بخش کمی: جامعه‌ی آماری بخش کمی پژوهش شامل ۱۲۰ نفر از اساتید حوزه علوم تربیتی و کارشناسان نیروی انتظامی شهر تهران می‌باشند. در این بخش از روش نمونه‌گیری تصادفی و تعیین حجم نمونه بر اساس جدول کرجسی و مورگان (۱۹۷۰) استفاده و ۹۲ نفر به‌طور تصادفی انتخاب شده‌اند.

ابزار گردآوری داده‌ها در بخش کیفی، فیش برداری از منابع دست اول (صحیفه سجاده) و منابع دست دوم (منابع غنی اسلامی و احادیث و روایات و اقوال منقول به امام سجاد (ع) است. گردآوری اطلاعات در بخش کمی از طریق پرسشنامه‌ای شامل ۲۱ سوال (برگرفته از نتایج بخش کیفی پژوهش) براساس مقیاس لیکرت با درجه‌بندی ۱ تا ۵ انجام گردید

روایی ابزار گردآوری داده‌ها: در بخش کیفی پژوهش یا به عبارتی دقیق بودن یافته‌ها از منابع دست اول (صحیفه سجاده) و منابع دست دوم (منابع غنی اسلامی و احادیث و روایات و اقوال منقول به امام سجاد (ع) استفاده شده است.

در بخش کمی: به منظور حصول اطمینان از روایی بخش کمی پژوهش (روایی پرسشنامه) از روایی محتوا (نظر خبرگان) و روایی همگرا (بررسی میزان همبستگی هر سازه با سوالات) استفاده شده است. برای بررسی روایی محتوا، پرسشنامه طراحی شده به ۵ نفر از صاحب‌نظران و اساتید دانشگاه (در حوزه علوم تربیتی) ارائه شد و از آنها در مورد سوالات پرسشنامه نظرخواهی گردید و نهایتاً روایی پرسشنامه مورد تایید قرار گرفت. همچنین به منظور بررسی روایی همگرا از میانگین واریانس استخراجی (AVE) استفاده شد.

پایایی ابزار گردآوری داده‌ها در بخش کیفی پژوهش از طریق روش لینکلن و گوبا انجام گردید. هم چنین به منظور تعیین پایایی در بخش کمی (پایایی پرسشنامه)، آزمون آلفای کرونباخ (۰/۹۷۳) و پایایی ترکیبی (۰/۹۷۵) انجام گردید.

داده‌های گردآوری شده در این پژوهش به شکل آمیخته (کیفی و کمی) تجزیه و تحلیل شده‌است. در بخش کیفی با استفاده از تحلیل اسنادی (منابع دست اول و دوم)، داده‌های گردآوری شده تحلیل و نظریه‌ی نهایی با استفاده از نرم‌افزار MAXQDA استخراج گردید. در بخش کمی نیز داده‌ها با استفاده از روش مدل‌یابی معادلات ساختاری Smart PLS تحلیل شده‌است.

یافته‌های پژوهش

بخش کیفی

سوال ۱- مبانی تربیت اخلاقی از دیدگاه امام سجاد در صحیفه سجاده چیست؟

مبانی عبارت از یک سری ویژگی‌ها و صفات (منفی و مثبت) انسانی که در همه انسان‌ها وجود دارند و اصول تربیتی بر آنها مبتنی می‌باشند. با مروری بر صحیفه سجاده به نکاتی بر می‌خوریم که گرچه به شکل دعا از سوی امام بزرگوار به ما رسیده است، ولی به روشنی ویژگی انسان را تبیین نموده و اساس و مبانی تربیت اخلاقی را ارائه می‌دهد. با پی‌جویی دعا‌های صحیفه سجاده، به کشف و بررسی مهم‌ترین مبانی تربیتی صحیفه سجاده از جمله خود دوستی، خدا دوستی، کمال خواهی، میل به جاودانگی، خوف و رجا، غفلت، دنیا دوستی و اختیار، دست یافتیم. شرح این مبانی عبارتند از:

- خود دوستی (حب ذات): بر اساس این ویژگی مهم، انسان قبل از هر چیز و هر کس، بیشتر به خود علاقه‌مند بوده و فطرتاً عاشق خود می‌باشد و تمام محبت‌ها و عشق و علاقه‌هایش به دیگران از محبت به خودش سرچشمه می‌گیرد. حتی گرایش و محبتی که به خدا دارد از خود دوستی مایه می‌گیرد. حب ذات اگر کنترل نشود و در جهت صحیح و درستی هدایت نشود، انسان را به نابودی می‌کشاند (اصفهانی و عشریه، ۲۰۲۱).

گرچه عنوان دقیق "حب ذات" یا خود دوستی مستقیماً در صحیفه سجادیه نیامده است، ولی جلوه‌هایی از آن به صورت‌های مختلف در بعضی از دعاها مشاهده می‌شود. از جمله دعای هفتم صحیفه است که حضرت به هنگام کار دشوار و دل آزار یا پیشامدهای سخت یا غم و اندوه، آن را چنین می‌خواند:

"ای آن که گره‌های ناگواری‌ها به وسیله او باز می‌گردد، وای آن که تندی سختی‌ها به او شکسته می‌شود، وای آن که رهایی یافتن از گرفتاری‌ها و رفتن به سوی آسایش فراخی، از او درخواست می‌گردد (دعای ۷/ بند ۱)".

همچنین دعا‌هایی که امام علیه السلام در آن درخواست رفع فقر و تنگدستی و در مواردی درخواست‌هایی در مورد سعادت، کمال، قدرت، نعمت و... از خداوند دارد، همه ناشی از خود دوستی است و این که انسان همیشه به دنبال خوبی‌هاست و از ناراحتی‌ها و سختی‌ها گریزان است، پس این ویژگی امری فطری است و به خودی خود، مطلوب است.

بنابراین، یکی از مهم‌ترین ویژگی‌های انسان که منشأ بروز رفتارهای انسان می‌شود، خود دوستی است. خود دوستی غریزه‌ای است که اگر به آن توجه شود و در مسیر صحیحی قرار داده شود، منشأ عزت خواهی، کمال خواهی، سعادت و... می‌شود. اما اگر غریزه خود دوستی به انحراف کشانده شود، روح استکبار و طغیان و سرکشی بر انسان چیره می‌شود و منشأ رفتارهای ناپسندی از قبیل خودپرستی، عجب و غرور، حرص می‌شود (ابراهیم زاده، دارابی و شهرداد، ۲۰۲۱).

- خداخواهی و خداجویی: این ویژگی در فطرت همه انسان‌ها نهفته است. انسان‌ها حتی کسانی که در پیدا کردن مصداق حقیقی خداوند به اشتباه و انحراف رفته‌اند همیشه به سراغ خدا و پرستش اویند (عشریه و رحمان، ۲۰۲۱).

حضرت امام سجاد علیه السلام در صحیفه سجادیه در نخستین دعا، بیانی دارد که به فطرت خداجوی انسان اشاره می‌کند:

"به قدرت و توانایی خود آفریدگان را آفرید، و آنان را به اراده و خواست خویش به وجود آورد بی این که از روی مثال و نمونه‌ای باشد، سپس آنان را در راه اراده و خواست خویش روان گردانید، و در راه محبت و دوستی به خود برانگیخت (دعای ۱/ بند ۳ و ۴)".

- دنیا دوستی: یکی دیگر از ویژگی‌های انسان دنیا دوستی است. علت این که انسان زندگی دنیا را دوست دارد، علاقه به جاودانگی و نیز علت دیگر، نقد بودن و مشهود بودن کارآیی‌های دنیا در گستره زندگی انسان و بر آوردن نیازهای او است. آن چه از برخی از فرازهای صحیفه به دست می‌آید، این است که دنیا و مادیات نباید به صورت ایده‌آل و کمال مطلوب درآید، محبتی که مذبوم است این گونه محبت است (سلیمانی و قطبی، ۲۰۲۱).

امام سجاد علیه السلام در صحیفه سجادیه، بیانات فراوانی در مورد نگرش به دنیا دارد که از مجموع آنها دو نوع نگرش به دست می‌آید: نخست مذمت دنیا دوستی، به خاطر زیان‌های آن، نظیر:

"و دوستی دنیای پست را که از آنچه (سعادت و نیکبختی که) نزد تو است منع می‌نماید، و از طلبیدن وسیله و دست آویز به سوی تو باز می‌دارد، و از تقرب و نزدیک شدن به (طاعت) تو غافل و بی‌خبر می‌گرداند، از دلم برکن (دعای ۴۷/ بند ۱۰۹)".

نگرش دوم، درخواست دنیا برای عبادت و بندگی خدا، حضرت امام سجاد علیه السلام در این زمینه می‌فرماید:

"و مرا از کسب و روزی به دست آوردن با رنج بی نیاز کن، و بی حساب روزی ده، تا از عبادت و بندگی تو برای به دست آوردن روزی باز نمانم، و زیر بار سنگینی زیان‌ها و بدی عواقب کسب نروم (دعای ۲۰/ بند ۲۴)".

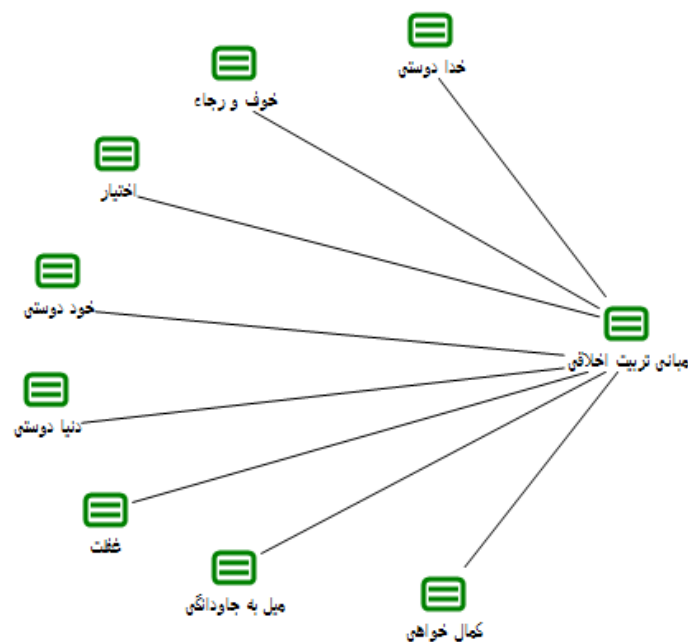
بنابراین ویژگی دنیادوستی با نگرش‌های مختلف آن، نظیر نگرش مستقل به دنیا یا مقدمه بودن دنیا برای آخرت، از آنجا که منشأ رفتارهایی در انسان می‌شود از قبیل: حرص و آز، در صورت نگرش مستقل به دنیا داشتن و زهد، تلاش برای آباد ساختن آخرت، در صورت نگرش مقدمه بودن دنیا برای آخرت. از این ویژگی انسان به عنوان یک مبنای تربیتی در صحیفه سجاده بحث می‌شود.

- غفلت: یکی دیگر از خصلت‌هایی که دامن گیر انسان است، غفلت و فراموشی است. انسان ذاتاً به گونه‌ای است که در اثر توجه بیش از حد به اموری از دیگر امور و شئون باز می‌ماند و غافل می‌شود. این خصلت اگر چه در مواردی شاید تا حدی به نفع او باشد، ولی متأسفانه در بسیاری موارد وجود این ویژگی در انسان موجب انحرافات و از دست دادن فرصت‌ها و سقوط و هلاکت او می‌شود. تا حدی که انسان خدا و خویش و اهداف عالیه خویش را فراموش می‌کند. برای این که دنیا و زیبایی‌های فریبنده آن، او را مدهوش می‌کند و قدرت درک و تشخیص را از او می‌گیرد (محمودپور، ۲۰۱۹). برای دفع این آسیب و نجات انسان از دام غفلت، در نظام تربیتی صحیفه سجاده تدابیری اندیشیده شده است.

حضرت امام سجاده علیه السلام در دعا‌های فراوان و با بیانات مختلف به این ویژگی انسان پرداخته و با بیان موارد و مصادیق غفلت، انسان‌های غفلت‌زده را بیدار می‌کند. امام علیه السلام موارد غفلت را بدین صورت بیان می‌کند:

"غفلت از خود، غفلت از انجام وظایف و واجبات الهی، غفلت از عالم پس از مرگ، غفلت از وعید، غفلت از نعمت‌ها و از همه مهمتر غفلت از خداست. در این زمینه می‌فرماید: و ما را از جانب خود به غفلت و نادانی گرفتار مکن؛ چون ما به سوی تو خواهان و از گناهان توبه کننده‌ایم (دعای ۳۴/ بند ۴)".

با توجه به آنچه گفته شد، امام سجاده علیه السلام در صحیفه سجاده یکی از ویژگی‌ها و صفات مذموم انسان را غفلت معرفی می‌کند. از آنجا که غفلت منشأ امور ناپسندی نظیر خود فراموشی، خدا فراموشی می‌شود، لذا به عنوان یکی از مبانی تربیت در نظام تربیتی صحیفه مورد تأکید و بحث قرار گرفته است.

شکل ۱- مبانی تربیت اخلاقی از دیدگاه امام سجاده در صحیفه سجاده

سوال ۲- اصول تربیت اخلاقی از دیدگاه امام سجاد در صحیفه سجادیه چیست؟

اصول، مجموعه قواعدی است که با نظر به قانونمندی‌های مربوط به ویژگی‌های عمومی انسان (مبانی تربیت اخلاقی) اعتبار شده و به عنوان راهنمای عمل، تدابیر تربیتی را هدایت می‌کنند. بنابراین، در این نگاه اصول مبتنی بر مبانی هستند. با بررسی دعا‌های صحیفه سجادیه، به برخی از مهم‌ترین اصول تربیتی نظیر: تقوی، توکل، زهد، ایجاد انگیزش، کنترل و هدایت، و اصل لزوم عمل می‌رسیم، که امام سجاد علیه السلام از آنها جهت اصلاح و تربیت انسان‌ها بهره می‌برند. شرح این اصول عبارتند از:

- اصل کنترل و هدایت: این اصل مبتنی بر مبانی چندی از جمله: خداجویی، خود دوستی و جاودان خواهی می‌باشد. با استفاده از این اصل، انسان باید بر اساس مبنای خداجویی به سوی توحید و یکتاپرستی هدایت شود و بر اساس مبنای خود دوستی محب و مطیع خدا شود و بستری برای رسیدن به کمال و قرب به خدا برایش فراهم گردد (افشار و توکلی، ۲۰۲۱). حضرت امام سجاد علیه السلام در دعای بیست صحیفه سجادیه با آوردن نمونه‌ای از خود دوستی، در مورد کنترل آن می‌فرماید:

"و مرا در میان مردم به درجه و مقامی سر فراز مفرما جز آن که پیش نفسم مانند آن پست نمایی، و ارجمندی آشکارا برایم پدید میاور جز آن که به همان اندازه پیش نفسم برای من خواری پنهانی پدیدآوری (دعای ۲۰/ بند ۴)."

بر اساس مبنای جاودان خواهی، انسان باید دنیا را پایان زندگی نپندارد، بلکه آن را مقدمه برای حیات جاودان به حساب آورد. بینشی که امام علیه السلام در صحیفه سجادیه به آن اشاره کرده، این است که انسان بیش از حد لازم، دل به دنیا نمی‌بندد و آنجا که لازم باشد از دنیا دل می‌کند. حضرت امام سجاد علیه السلام می‌فرماید:

و تا هنگامی که عمرم در فرمانبری تو به کار رود عمر ده، و هر گاه عمرم چراگاه شیطان شود مرا بمیران پیش از آن که دشمنی سخت تو به من رو آورد، یا خشم بر من استوار گردد (دعای ۲۰/ بند ۵)."

در این فراز نگرش امام علیه السلام نسبت به بقا در دنیا به روشنی بیان شده است. حضرت بقا را در راستای خداخواهی می‌خواهد و آن را به عنوان وسیله‌ای برای رسیدن به مقصد، که همان مقام قرب الهی است، می‌خواهد.

- اصل تقوا: این اصل بیشتر مبتنی بر مبنای خوف و بیم در انسان است و برای آن است که ترسیدن‌ها و نگرانی‌های فطری انسان، کنترل شده و اموری مثبت و مطلوب باشد. به این معنی که اگر قرار است انسان از اموری نگران باشد، باید این ترس فقط از خدا باشد، چرا که ترس‌های دیگر کاذب و بیهوده است. ترس از خدا یا تقوا و در نتیجه، پرهیز از گناه، از مهمترین اصول تربیتی در صحیفه سجادیه است (محمودپور، ۲۰۱۹). حضرت امام سجاد علیه السلام در موارد مختلف به این اصل مهم اشاره می‌کنند و از خدای بزرگ درخواست می‌کنند:

"و پرهیزکاری را به من الهام نما (دعای ۲۰/ بند ۱۶)."

"و شعار دلم را پرهیزکاری از خود بنما (دعای ۲۱/ بند ۹)."

"و تقوا و ترس از کیفر خود را از دنیا توشه‌ام قرار ده. (دعای ۲۱/ بند ۱۱)."

درخواست‌های مکرر امام علیه السلام در این دعاها و موارد دیگر مبنی بر توفیق و الهام تقوا، نشان دهنده اهمیت این اصل تربیتی در نظام تربیتی صحیفه سجادیه است.

تقوا دارای آثار تربیتی فراوانی است. مهمترین آنها حفظ و نگهداری انسان از گناه، لغزش و خطاهاست. حضرت امام سجاد علیه السلام در این زمینه از خدای متعال می‌خواهد:

"و به ترس از تو از گناهان و لغزشها و نادرستی‌ها نگاه داشته شده (دعای ۲۵/ بند ۱۰ و ۱۱)."

- اصل تذکر: اصل تذکر مبتنی بر مبنای تربیتی غفلت است. بنابر این اصل، باید انسان را از خواب غفلت بیدار نمود و آن چه را که دانستنش برای او لازم است، به او فهماند و در موارد مختلف به او تذکر داد و یادآوری کرد تا از عواقب شوم غفلت رهایی یابد. بنابراین، امام سجاد علیه السلام در صحیفه سجاده که سراسر ذکر و یاد خداست، با دعا‌های گوناگون نظیر دعا به هنگام صبح و شام، دعا به هنگام بیماری، دعا به هنگام دفع بلاها و سختی‌ها و... انسان را هماره متوجه خدا می‌کند و بدین وسیله، غفلت را از وی می‌زداید (بودن، ۲۰۱۸).

همچنین امام علیه السلام در دعای هشتم "پناه بردن به خدا"، دعای دوازدهم "اقرار به گناه"، دعای سی و نهم "طلب عفو"، و دعا‌های دیگر ضمن اشاره به ویژگی غفلت در انسان، راه غفلت زدایی را ذکر و یاد خدا بیان می‌کند و می‌فرماید:

"و مرا در اوقات فراموشی (پیروی از نفس) بیاد خود آگاه ساز. (دعای ۲۰/ بند ۲۹)."

"و دل‌های ما را بیاد خود از هر یادی بکار آر. (دعای ۱۱/ بند ۱)."

"حضرت امام سجاد علیه السلام نقش و آثار مهم ذکر را در صحیفه سجاده چنین بیان می‌فرمایند:

۱. یاد خدا مایه شرافت انسان است؛

۲. یاد خدا مانع از رذایلی است که شیطان در دل انسان می‌افکند؛

۳. یاد خدا موجب سلامت قلب می‌شود.

۴. یاد خدا انسان را از غفلت زدگی باز می‌دارد.

با آگاهانیدن تو مرا، از غفلت و فراموشی خویشتن آگاه شدم (دعای ۱۳/ بند ۱۶)."

- اصل زهد: این اصل مبتنی بر مبنای دنیا دوستی است. بنابر این اصل، در نظام تربیتی صحیفه سجاده باید این نوع محبت به دنیا از دل انسان رخت بر بسته و زهد و گریز از دنیا آن هم در حد معقول و پسندیده جای آن را بگیرد. به صورتی که دنیا را صرفاً وسیله و ابزاری بیش نداند. برای جلوگیری از ابتلا به گرایش افراطی در دنیادوستی، امام سجاد علیه السلام در صحیفه سجاده پیشنهاد می‌دهد که انسانها "زهد" پیشه کنند و همان را از خدای خود درخواست می‌کند:

"و روزیم کن آسایش در زهد و دوری از دنیا را (دعای ۲۰/ بند ۲۷)."

امام علیه السلام در این فراز آسایش و راحتی را در زهد و دوری از دنیا بیان می‌فرماید و از خدا درخواست زهد می‌کند. در فرازی دیگر، در مورد نشانه‌های انسان زاهد می‌فرماید:

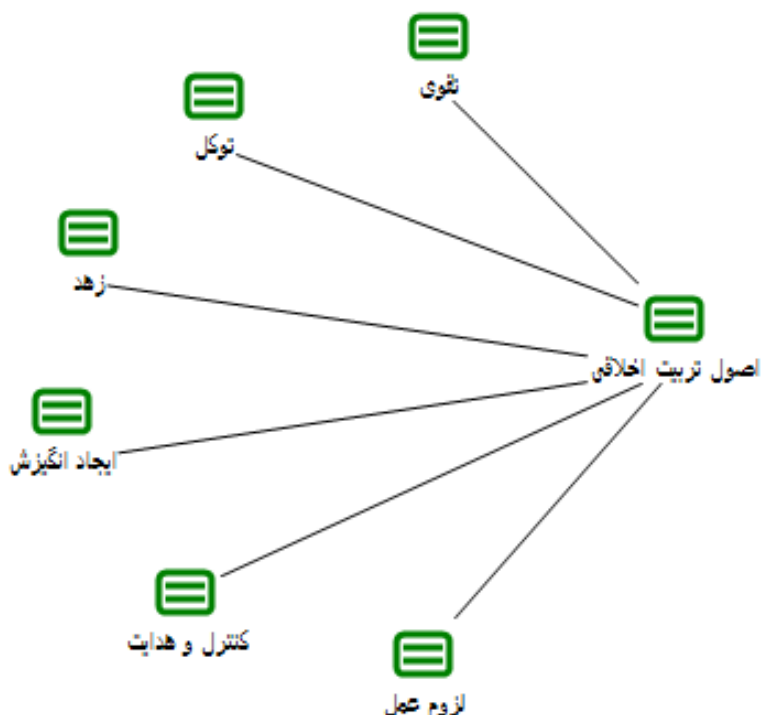
"و مرا در هر حال به ستایش و نیایش و سپاس گزاریت برگمار تا به آنچه از دنیا به من داده‌ای شاد نگردم، و به آنچه مرا از آن باز داشت‌های اندوه گین نشوم (دعای ۲۱/ بند ۹)."

بر اساس بیان امام علیه السلام، زاهد کسی است که این دو نشانه را دارا باشد:

۱. به دنبال آنچه از دنیا به او داده می‌شود، شاد نگردد.

۲. در پی آنچه از دنیا از وی باز داشته می‌شود، ناراحت نشود.

خلاصه آن که نقطه شروع تمام بدبختی‌ها و شقاوت‌ها در انسان از همین حب دنیا است و اصل تربیتی زهد، که در صحیفه سجاده بسیار روی آن تکیه شده است، به معنای دوری از تعلقات دنیا و اسیر آن نبودن و آزادی از هر چیزی است که بخواهد در انسان چنان تعلق خاطری ایجاد کند که او را از خدا و یاد خدا و آخرت جدا و غافل سازد.

شکل ۲- اصول تربیت اخلاقی از دیدگاه امام سجاده در صحیفه سجاده

سوال ۳- روش‌های تربیت اخلاقی از دیدگاه امام سجاده در صحیفه سجاده چیست؟

روش‌های تربیتی حالت رفتاری و جزئی دارند که در مقام عمل نسبت به مبانی و اصول، کاربردی‌تر هستند و یا حد فاصل مبانی و اصول از یک سو و اهداف از سوی دیگرند و مبتنی بر اصول هستند. روش‌های تربیتی صحیفه، به روش‌های شناختی، گرایشی و رفتاری تقسیم می‌شوند. اجمالاً با پی‌جویی و تحقیق در دعاها و فرازهای صحیفه سجاده، روش‌های تربیتی از قبیل ذکر خدا، توبه، کم شمردن خوبی‌ها و زیاد شمردن بدی‌ها، یادآوری نعمت‌ها، احترام و تکریم، رفق و مدارا و احسان در برابر بدی ملاحظه می‌شود. توضیح این روش‌ها عبارتند از:

۱- روش شناختی: این دسته از روش‌ها مرتبط به بُعد شناختی انسان می‌شود. نقش این دسته از روش‌های تربیتی ارائه‌ی بینش و شناخت صحیح به انسان است تا از خطاها و اشتباهات وی جلوگیری کند. روش‌های تربیتی، که در این دسته مورد بررسی قرار می‌گیرد، عبارتند از:

الف. روش اعطای بینش (بینش درمورد دنیا، بینش درمورد حقیقت انسان، بینش در مورد مرگ و معاد)

ب. روش یاد خدا

بینش در مورد دنیا: برخی افراد با بینشی مادی به دنیا می‌نگرند و گمان می‌کنند که جز زندگی دنیا که در آن زنده می‌شوند و می‌میرند زندگی دیگری وجود ندارد؛ (قرآن شریف از این مردم چنین حکایت دارد: آنها گفتند: "چیزی جز همین زندگی دنیای ما در کار نیست؛ گروهی از ما می‌میریم و گروهی جای آنها را می‌گیرند؛ و جز طبیعت و روزگار ما را هلاک نمی‌کند") از منظر دینی با چنین دیدی به دنیا نگرستن خطایی است که خطاهای فراوان دیگری در اعمال و رفتار انسان به دنبال خواهد داشت. پوچ انگاری دنیا و زندگی در آن، که به نوبه خود آثار بسیار سویی در اعمال و رفتار انسان می‌گذارد، از جمله این خطاهاست. نگرستن به دنیا با چنین دیدی انسان را به ناامیدی و یأس می‌کشاند، و در نتیجه، قدرت تفکر و اندیشیدن در مورد خویش، و جبران اشتباهات را از انسان میبرد (لیلازاده و معصومی، ۲۰۲۱).

نظام تربیتی صحیفه برای آن که از چنین بینش غلطی جلوگیری کند، با ارائه بینش صحیح به اصلاح رفتارهای انسان می‌پردازد. در صحیفه سجادیه، زندگی انسان منحصر به زندگی دنیا نمی‌شود، بلکه در ورای آن، یک زندگی جاودانه برای انسان وجود دارد که رابطه آن دو، رابطه راه و مقصد است یا رابطه وسیله و هدف. با چنین بینشی زندگی دنیا هدفدار می‌شود و از یک رنگی و یک نواختی خارج می‌شود. بنابراین، انسان باید با سعی و تلاش روز افزون در دنیا، آخرت خویش را آباد سازد.

"حضرت امام سجاد علیه السلام در صحیفه سجادیه درباره دنیا می‌فرماید: آنچه از کالای دنیای نابود شدنی از من گرفتی پس (عوض و به جای) آن را در گنجینه‌های خود (در آخرت) که همیشگی است برایم اندوخته نما و آنچه از مال و دارایی دنیا که به من ارزانی داشته‌ای، و آنچه از کالای آن که برای من پیش انداخته‌ای وسیله رسیدن به جوار (رحمت) خود و پیوستن به قرب خویش گردان. (دعای ۳۰/ بند ۵۵)."

حضرت امام سجاد علیه السلام در دعای فوق با بیان این که زندگی دنیا، فانی است و ورای دنیا آخرتی است که مقصود اصلی است و انسان باید برای آخرت تلاش بکند تا بتواند به مقام قرب الهی نایل آید، به ارائه بینش صحیح نسبت به دنیا پرداخته است.

در نظام تربیتی صحیفه، دنیا گذرگاه و وسیله‌ای برای رسیدن به مقصد است. لذا امام سجاد علیه السلام پیرامون روزی دنیوی و در خواست آن از خدای بزرگ، به پیشگاهش عرضه می‌دارد:

"و مرا از کسب و روزی بدست آوردن با رنج، بی نیاز کن، و بی حساب روزی ده، تا از عبادت و بندگی تو برای به دست آوردن روزی باز نمانم (دعای ۲۰/ بند ۲۴)"

در این دعا امام علیه السلام دنیا را برای طاعت و بندگی خداوند می‌خواهد نه برای خود دنیا.

۲- روش گرایشی

این دسته از روش‌ها مرتبط به بُعد گرایشی انسان می‌شود و نقش این دسته از روش‌های تربیتی هدایت و کنترل گرایش‌ها از انحراف است. روش‌های تربیتی که در صحیفه سجادیه در این زمینه مورد بررسی قرار می‌گیرد عبارتند از: روش توبه؛ روش کم شمردن خوبی‌ها و زیاد شمردن بدی‌ها؛ روش یادآوری نعمت‌ها.

روش توبه: یکی دیگر از روش‌های اصلاح و تربیت در صحیفه سجادیه، روش توبه است. امام سجاد علیه السلام در صحیفه سجادیه در دعا‌های فراوانی از جمله با اختصاص دادن دعای سی و یکم به توبه و دعا‌های دیگر نظیر دعای "طلب مغفرت" (دعای ۹)، دعای "طلب عفو" (دعای ۳۹) و دعای "پناه بردن به خدا" (دعای ۱۰) به روش فوق اشاره دارد و در یک مورد به روشی توبه را باعث صلاح و رفع فساد در انسان‌ها معرفی می‌کند، آنجا که می‌فرماید:

"ای آن که اصلاح تباهی‌های ایشان را به وسیله توبه خواسته (دعای ۱۲/ بند ۱۰)."

توبه آن گونه که امام سجاد علیه السلام فرموده‌اند: نوعی توفیق الهی است که انسان گناهکار به آن دست می‌یابد و از طریق آن، به مقام غفارت حق تعالی پناه می‌برد و حالت استغفار و آمرزش واقعی را تحصیل می‌کند، و دل خود را تطهیر می‌کند (دعای ۳۳/ بند ۱۶) و بر ترک آنچه از او رفته است، عزم نموده و تلافی و تدارک تقصیر گذشته می‌کند و از دوری ساحت ربوبی به نزدیکی باز می‌آید. حضرت امام سجاد علیه السلام می‌فرماید: "بار خدا یا به سوی تو، توبه و باز گشت می‌نمایم، توبه کسی که رجوع به گناهی را در دل نمی‌گذرانند، و پس از توبه در گناهی باز نمی‌گردد، توبه خالصی که از شک و دو دلی پاکیزه باشد، پس آن را از ما قبول فرما، و از ما راضی و خوشنود شو، و ما را بر آن ثابت و پا بر جا گردان (دعای ۴۵/ بند ۵۲)."

اساساً ملاک تشریع توبه، در نظام تربیتی اسلام رهایی از هلاکت به سبب گناه و نجات از تباهی حاصل از معصیت است؛ زیرا توبه وسیله رستگاری و مقدمه دستیابی به سعادت است. به علاوه، توبه وسیله حفظ روح امیدواری در انسان است. چنان که امام علیه السلام می‌فرماید:

"از تو نومید نمی‌شوم در حالی که در توبه و بازگشت به سوی خود را برویم گشودهای (دعای ۱۲/ بند ۷)".

مادامی که انسان روح نشاط و امید به نجات دارد، در راه تربیت خود عزم می‌نماید و جدیت به خرج می‌دهد، اما اگر روح یأس و ناامیدی بر او چیره شود و راه نجات و اصلاح و تربیت را بر خود بسته ببیند، در عمل به سستی و ناتوانی و پستی کشیده می‌شود تا جایی که خود را تا مرز تباهی و هلاکت پیش می‌برد؛ و تنها راه درمان آدمی از این بیماری مهلک، توبه است (فریدونی، پناهی توانا، ۱۴۰۱).

بنابراین توبه به عنوان یک روش تربیتی با دمیدن روح امید در کالبد مأیوس و خسته انسان، انگیزه اصلاح رفتارها را در فرد ایجاد و تقویت می‌کند. پس روش تربیتی فوق از جهت ایجاد انگیزه اصلاح و تربیت در انسان، یک روش گرایشی به شمار می‌آید (داج لیری، ۱۴۰۱).

۳- روش رفتاری

این دسته از روش‌ها نیز به بُعد رفتاری انسان مرتبط می‌شود و نقش این روش‌ها ارائه الگوهای رفتاری صحیح و مناسب است، تا انسان با عمل به این روش‌های رفتاری به اهداف مورد نظر مربی دست یابد. این دسته از روش‌ها عبارتند از: روش نیکی در برابر بدی؛ روش رفق و مدارا با والدین و با همسایگان و روش تکریم و احترام.

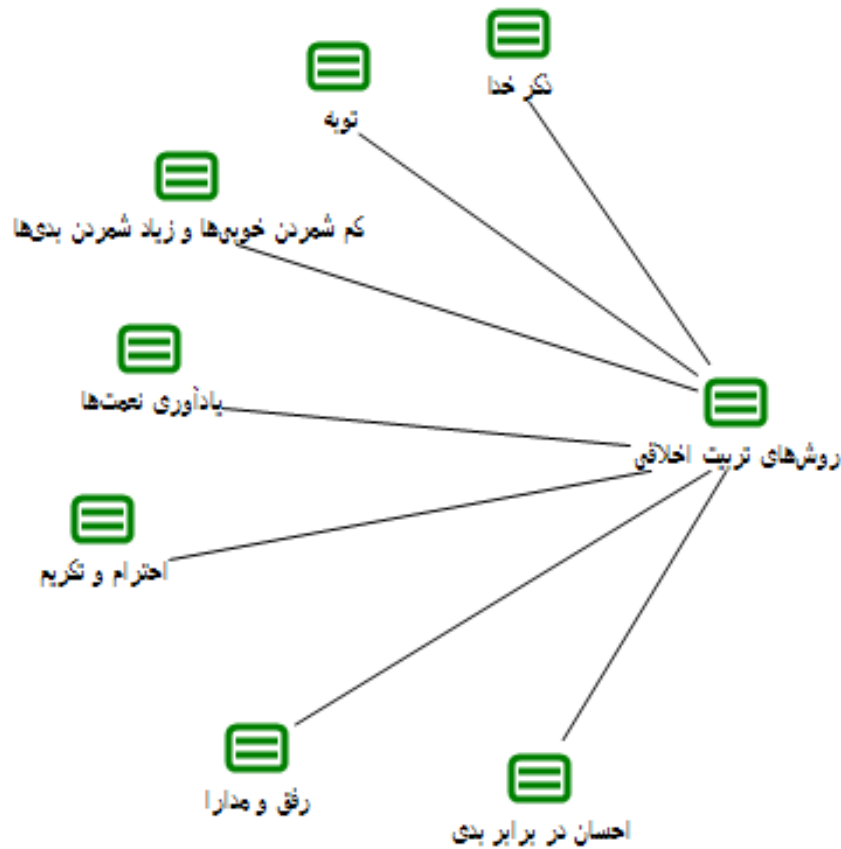
- روش نیکی در برابر بدی: در تعلیم و تربیت، تنبیه و تشویق دو روش برای تربیت و اصلاح رفتارهای انسان به شمار می‌آیند. بدین صورت که خطاکاران را تنبیه، و افراد خوب را تشویق می‌نمایند. اسلام نیز هر دو روش را مجاز می‌داند و هر یک را در جای خودش مفید و لازم می‌شمارد. البته، تشویق همیشه بر تنبیه مقدم است، و مادام که از تشویق بتوان استفاده کرد، نباید به تهدید و تنبیه توسل جست (محمودی، سرمدی، ملکی، ۱۴۰۲).

حضرت امام سجاد علیه السلام در صحیفه سجاده راه دیگری نیز برای اصلاح بدی‌ها معرفی نموده و آن عبارت است از "احسان در برابر بدی". در فرازهای فراوانی از صحیفه سجاده امام علیه السلام، با توجه به اصل تکریم و احترام به شخصیت انسان‌ها سفارش می‌کند، با افرادی که خطاکار هستند با احسان و نیکی رفتار شود، به جهت این که انسان قابل احترام و دارای جایگاهی رفیع در بین سایر مخلوقات است. بنابراین، باید برخورد با آنها بر اساس احترام و تسامح و گذشت باشد. امام علیه السلام در این زمینه می‌فرماید:

"بار خدایا مرا بر آن دار که بد کردارشان را به نیکی پاداش دهم، و از ستمکارشان به عفو و بخشش در گذرم، و درباره همه ایشان خوش گمان باشم و با نیکویی همه آنها را سر پرستی نمایم و با پاکدامنی چشمم را از آنان بپوشانم، و با فروتنی با آنها نرم باشم، و با مهربانی بر گرفتارانشان رقت داشته دلجویی کنم، و در پنهانی و پشت سر، دوستی را برای آنان آشکار سازم و با پاکدامنی نعمت همیشگی را نزد ایشان دوست بدارم، و آنچه برای خویشان خود واجب و لازم می‌دانم درباره ایشان لازم دانم، و آنچه برای خواص و نزدیکان رعایت داشته در نظر دارم برای ایشان رعایت کنم (دعای ۲۶/ بند ۳)".

از دعا‌های فوق استفاده می‌شود که راه تربیت و اصلاح بدی‌ها منحصر به تنبیه و کیفر نیست، بلکه به وسیله بخشش و احسان نیز می‌توان به اصلاح بدی‌ها پرداخت. چنان که انسان خطاکار از کیفر عبرت می‌گیرد و خطاهایش را ترک می‌کند، گاهی اوقات از احسان دیگران نیز فطرتش بیدار می‌شود و از کردار بد خود پشیمان می‌گردد و به راه حق می‌گراید. انسانی که به شخص خطاکار احسان می‌کند، برایش الگو می‌شود و درس نیکوکاری می‌دهد. بدین وسیله، وجدان او را بیدار و متأثر می‌سازد، به طوری که اظهار شرمساری می‌کند. بنابراین، خود این احسان، به عنوان نوعی تنبیه محسوب می‌شود و طرف را به اظهار ندامت و اودار می‌نماید. البته، به کار بردن این روش در همه جا و نسبت به هر کس و در هر شرایطی صحیح

و مؤثر نیست، بلکه اگر درست انجام نگیرد ممکن است آثار سوئی به همراه داشته باشد. مربی باید موارد را خوب بررسی کند و هر جا که صلاح دانست از این روش استفاده کند (دینانی، ۱۳۹۳).

شکل ۳- روش‌های تربیت اخلاقی از دیدگاه امام سجاده در صحیفه سجادیه

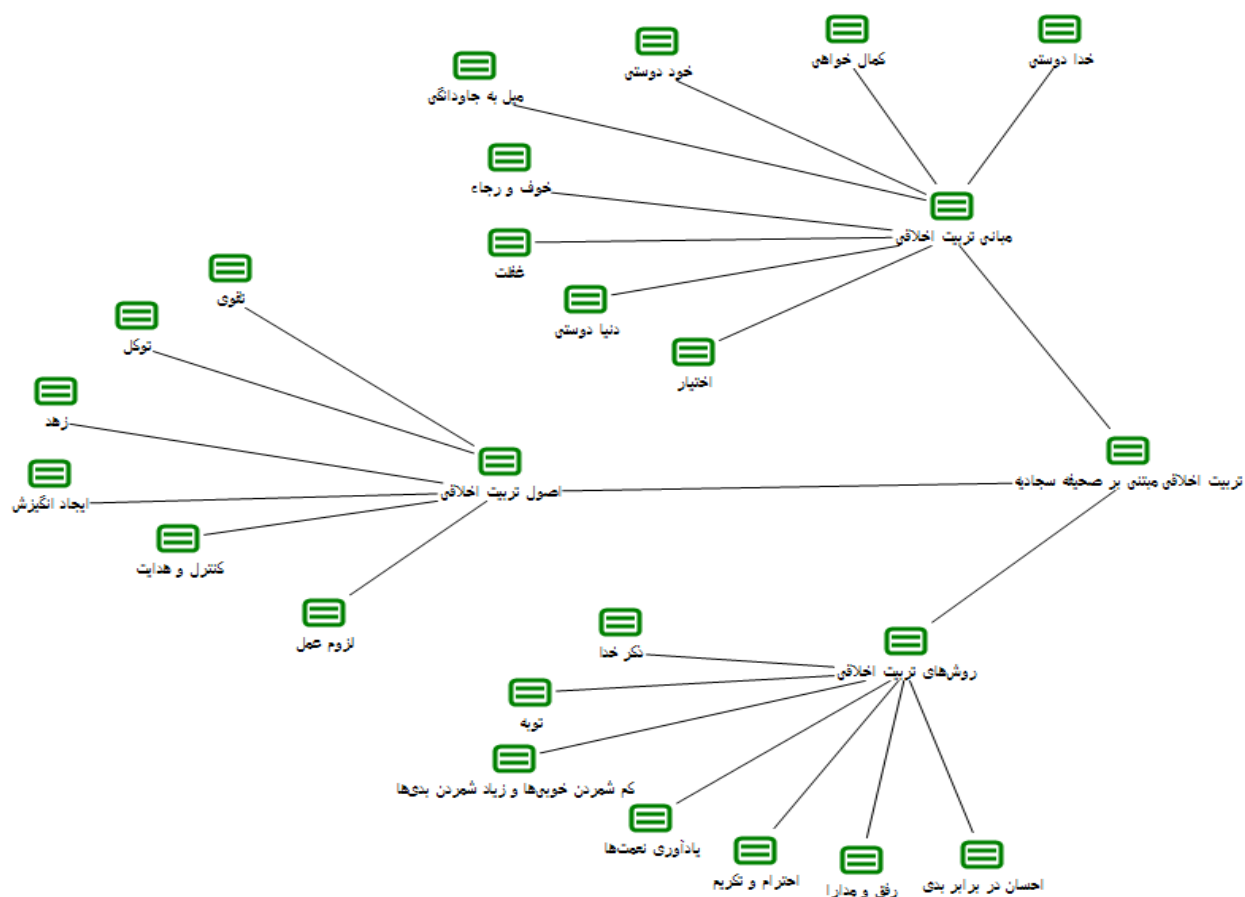
سوال اصلی: الگوی مطلوب تربیت اخلاقی مبتنی بر صحیفه سجادیه کارکنان ناجا کدام است؟

همان‌گونه قبلاً بیان گردید، مبانی عبارت از یک سری ویژگی‌ها و صفات (منفی و مثبت) انسانی که در همه انسان‌ها وجود دارند و اصول تربیتی بر آنها مبتنی می‌باشند. با پی‌جویی دعا‌های صحیفه سجادیه، به کشف و بررسی مهم‌ترین مبانی تربیتی صحیفه سجادیه از جمله خود دوستی، خدا دوستی، کمال خواهی، میل به جاودانگی، خوف و رجا، غفلت، دنیا دوستی و اختیار، دست یافتیم.

اصول، مجموعه قواعدی است که با نظر به قانونمندی‌های مربوط به ویژگی‌های عمومی انسان (مبانی تربیت اخلاقی) اعتبار شده و به عنوان راهنمای عمل، تدابیر تربیتی را هدایت می‌کنند. با بررسی دعا‌های صحیفه سجادیه، به برخی از مهم‌ترین اصول تربیتی نظیر: تقوی، توکل، زهد، ایجاد انگیزش، کنترل و هدایت، و اصل لزوم عمل می‌رسیم، که امام سجاده علیه السلام از آنها جهت اصلاح و تربیت انسان‌ها بهره می‌برند.

روش‌های تربیتی حالت رفتاری و جزئی دارند که در مقام عمل نسبت به مبانی و اصول، کاربردی تر هستند و یا حد فاصل مبانی و اصول از یک سو و اهداف از سوی دیگرند و مبتنی بر اصول هستند. اجمالاً با پی‌جویی و تحقیق در دعاها و فرازهای صحیفه سجادیه، روش‌های تربیتی از قبیل ذکر خدا، توبه، کم شمردن خوبی‌ها و زیاد شمردن بدی‌ها، یادآوری نعمت‌ها، احترام و تکریم، رفق و مدارا و احسان در برابر بدی ملاحظه می‌شود (جابر

الدیناوی، ۲۰۱۸)

شکل ۴- الگوی تربیت اخلاقی مبتنی از دیدگاه امام سجاده در صحیفه سجاده

بخش کمی

آمار توصیفی جنسیت، تحصیلات، سابقه کار پاسخ دهندگان

جدول ۱- توزیع فراوانی نمونه مورد مطالعه بر حسب جنسیت، تحصیلات، سابقه کار

درصد تجمعی	درصد	فراوانی	جنسیت
۸۷/۰	۸۷/۰	۸۰	مرد
۱۰۰	۱۳/۰	۱۲	زن
	۱۰۰	۹۲	کل
درصد تجمعی	درصد	فراوانی	تحصیلات
۵۲/۲	۵۲/۲	۴۸	لیسانس
۸۰/۴	۲۸/۳	۲۶	فوق لیسانس
۱۰۰	۱۹/۶	۱۸	دکتری
	۱۰۰	۹۲	کل
درصد تجمعی	درصد	فراوانی	سابقه کار
۱۹/۶	۱۹/۶	۱۸	۵ تا ۱۰ سال
۵۱/۱	۳۱/۵	۲۹	۱۱ تا ۱۵ سال
۸۸/۰	۳۷/۰	۳۴	۱۶ تا ۲۰ سال
۱۰۰	۱۲/۰	۱۱	بالای ۲۰ سال
	۱۰۰	۹۲	کل

بر اساس اطلاعات مندرج، ۸۰ نفر (۸۷/۰ درصد) مرد و ۱۲ نفر (۱۳/۰ درصد) زن می‌باشند. همانگونه که مشاهده می‌شود اکثریت پاسخگویان مرد می‌باشند. هم چنین ۴۸ نفر (۵۲/۲ درصد) لیسانس، ۲۶ نفر (۲۸/۳ درصد) فوق لیسانس و ۱۸ نفر (۱۹/۶ درصد) دکتری می‌باشند. همانگونه که مشاهده می‌شود اکثریت پاسخگویان دارای تحصیلات لیسانس می‌باشند. ۱۸ نفر (۱۹/۶ درصد) دارای سابقه کاری بین ۵ تا ۱۰ سال، ۲۹ نفر (۳۱/۵ درصد) دارای سابقه کاری بین ۱۱ تا ۱۵ سال، ۳۴ نفر (۳۷/۰ درصد) دارای سابقه کاری بین ۱۶ تا ۲۰ سال و ۱۱ نفر (۱۲/۰ درصد) دارای سابقه کاری بالای ۲۰ سال می‌باشند. همانگونه که مشاهده می‌شود اکثریت پاسخگویان دارای سابقه کاری بین ۱۶ الی ۲۰ سال می‌باشند.

آمار توصیفی متغیرهای پژوهش

جدول ۴ مقادیر شاخص های توصیفی متغیرهای پژوهش (شامل مبانی، اصول و روش های تربیت اخلاقی) را نشان می‌دهد.

جدول ۲- شاخص های توصیفی متغیرهای پژوهش

متغیرها	تعداد	میانگین	میانه	واریانس	انحراف معیار
مبانی تربیت اخلاقی	۹۲	۳/۹۶	۴	۰/۶۳۹	۰/۷۹۹۴
اصول تربیت اخلاقی	۹۲	۳/۷۹	۴	۰/۷۳۷	۰/۸۵۸۷
روش های تربیت اخلاقی	۹۲	۳/۹۱	۳/۸۶	۰/۵۲۸	۰/۷۲۶۴

مطابق نتایج مندرج، میانگین این متغیرها (مبانی، اصول و روش های تربیت اخلاقی) بیشتر از عدد ۳ بوده و تا حدود زیادی به میانه نزدیک است. براساس مقادیر انحراف معیار می‌توان بیان کرد که پراکندگی حول میانگین برای این متغیرها کم می‌باشد.

آمار استنباطی

به منظور بررسی نرمال بودن توزیع متغیرها، از آزمون کولموگروف-اسمیرنوف استفاده شده است. نتایج حاکی از آن بود که، سطح معنی داری آماره کولموگروف-اسمیرنوف برای همه متغیرها کمتر از ۰/۰۵ می‌باشد. در این پژوهش از نرم افزار SmartPls برای اعتبار سنجی و برازش مدل (الگوی تربیت اخلاقی) استفاده شده است.

اعتبارسنجی الگوی تربیت اخلاقی

برای آزمون صحت مدل نظری پژوهش مستخرج از بخش کیفی و محاسبه ضرایب تأثیر، از روش مدل یابی معادلات ساختاری (با استفاده از نرم افزار Smart PLS) استفاده شده است. Smart PLS برای برازش و ارزیابی مدل، سه بخش را تحت پوشش قرار می‌دهد: بخش مدل های اندازه گیری، مدل ساختاری و بخش کلی مدل.

برازش مدل های اندازه گیری:

به منظور بررسی پایایی مدل اندازه گیری، ضرایب بارهای عاملی، ضرایب آلفای کرونباخ و پایایی ترکیبی و همچنین روایی همگرا، بررسی می‌گردد. **سنجش بارهای عاملی:** بار عاملی یک ضریب همبستگی بین متغیرهای پنهان و متغیرهای آشکار در یک مدل اندازه گیری است. این ضریب تعیین می‌کند که متغیر پنهان چقدر از واریانس متغیرهای آشکار را تبیین می‌کند و از آن جا که یک ضریب همبستگی است، باید از نظر آماری معنی دار، باشد. معنی داری بار عاملی با آماره تی بررسی می‌شود. مقدار پذیرش برای بار عاملی ۰/۵ می‌باشد. مطابق نتایج مندرج، تمام مؤلفه ها دارای همبستگی معنی داری هستند.

جدول ۳- ضرایب بارهای عاملی و آماره تی مؤلفه ها

متغیرها	مؤلفه ها	بار عاملی	آماره تی
---------	----------	-----------	----------

۲۴۸/۲۰۵	۰/۹۶۹	خود دوستی	مبانی تربیت اخلاقی
۴۵/۸۷۱	۰/۹۰۸	خدا دوستی	
۱۴۹/۴۴۹	۰/۹۵۶	کمال خواهی	
۲۷/۵۰۴	۰/۷۹۲	میل به جاودانگی	
۲۶/۹۶۹	۰/۷۸۳	خوف و رجاء	
۹۶/۱۰۶	۰/۹۴۳	غفلت	
۲۹۹/۷۵۲	۰/۹۶۹	دنیا دوستی	
۱۰۷/۳۳۷	۰/۹۵۰	اختیار	
۴۷/۰۳۵	۰/۸۷۵	تقوی	اصول تربیت اخلاقی
۱۸۶/۶۲۰	۰/۹۵۹	توکل	
۱۸۱/۵۹۲	۰/۹۵۹	زهد و پرهیزکاری	
۱۲۷/۳۲۰	۰/۹۴۵	ایجاد انگیزش	
۵۶/۸۲۲	۰/۸۶۸	کنترل و هدایت	
۲۵/۱۴۸	۰/۸۰۶	لزوم عمل	
۳۵۲/۵۱۳	۰/۹۷۷	ذکر خدا	روش های تربیت اخلاقی
۱۰۱/۲۸۹	۰/۹۵۱	توبه	
۷۸/۱۴۷	۰/۹۲۱	کم شمردن خوبی ها و زیاد شمردن بدی ها	
۵۸/۲۰۱	۰/۹۱۶	یادآوری نعمت ها	
۲۰۹/۰۶۴	۰/۹۷۰	احترام و تکریم	
۳۳/۷۷۶	۰/۸۱۳	رفق و مدارا	
۱۰/۷۲۶	۰/۶۳۸	احسان در برابر بدی ها	

مطابق با الگوریتم تحلیل داده ها در Smart PLS، بعد از سنجش بارهای عاملی و آماره تی، می بایست، ضرایب آلفای کرونباخ، پایایی ترکیبی و روایی همگرا محاسبه شود. مقدار مناسب برای آلفای کرونباخ و پایایی ترکیبی ۰/۷ و برای میانگین واریانس تبیین شده (AVE) ۰/۵ است. مطابق نتایج مندرج، می توان بیان نمود، این معیارها (آلفای کرونباخ، پایایی ترکیبی و روایی همگرا) در مورد متغیرهای پنهان مقدار مناسبی را اتخاذ نموده اند.

جدول ۴- آلفای کرونباخ، پایایی ترکیبی، روایی همگرا

متغیرها	آلفای کرونباخ	پایایی ترکیبی	میانگین واریانس تبیین شده
۱- مبانی تربیت اخلاقی	۰/۹۶۹	۰/۹۷۵	۰/۸۳۱
۲- اصول تربیت اخلاقی	۰/۹۵۴	۰/۹۶۳	۰/۸۱۶
۳- روش های تربیت اخلاقی	۰/۹۵۳	۰/۹۶۳	۰/۷۹۳
۴- تربیت اخلاقی	۰/۹۷۳	۰/۹۷۵	۰/۶۵۴

از طریق بررسی مقادیر R^2 (واریانس تبیین شده) و Q^2 (قدرت پیش بینی مدل) برازش بخش ساختاری مدل صورت می پذیرد. R^2 معیاری است که نشان از تأثیر یک متغیر برونزا بر یک متغیر درونزا دارد و سه مقدار ۰/۱۹، ۰/۳۳ و ۰/۶۷ به عنوان مقدار ملاک برای مقادیر ضعیف، متوسط و قوی R^2 در نظر گرفته می شود. Q^2 معیاری است که قدرت پیش بینی مدل را مشخص می سازد و در صورتی که مقدار Q^2 در مورد یک سازه

درون‌زاسه مقدار ۰/۰۲، ۰/۱۵ و ۰/۳۵ را کسب نماید، به ترتیب نشان از قدرت پیش‌بینی ضعیف، متوسط و قوی سازه یا سازه‌های برونزای مربوط به آن را دارد. مطابق نتایج مندرج، معیارها (Q^2 و R^2) مقادیر مناسبی (قوی) را اتخاذ نموده‌اند.

جدول ۵- معیار Q^2 و R^2

متغیر	R^2	Q^2
تربیت اخلاقی	۱	۰/۶۵۰

برای بررسی برازش مدل کلی از معیار Gof (نیکویی برازش) استفاده می‌شود. بدین ترتیب که توسط این معیار، محقق پس از بررسی برازش بخش اندازه‌گیری و بخش ساختاری مدل پژوهش، برازش بخش کلی را نیز کنترل می‌نماید، که سه مقدار ۰/۰۱، ۰/۲۵ و ۰/۳۶ به عنوان مقادیر ضعیف، متوسط و قوی برای معیار Gof معرفی شده است. این معیار مطابق فرمول زیر محاسبه می‌شود.

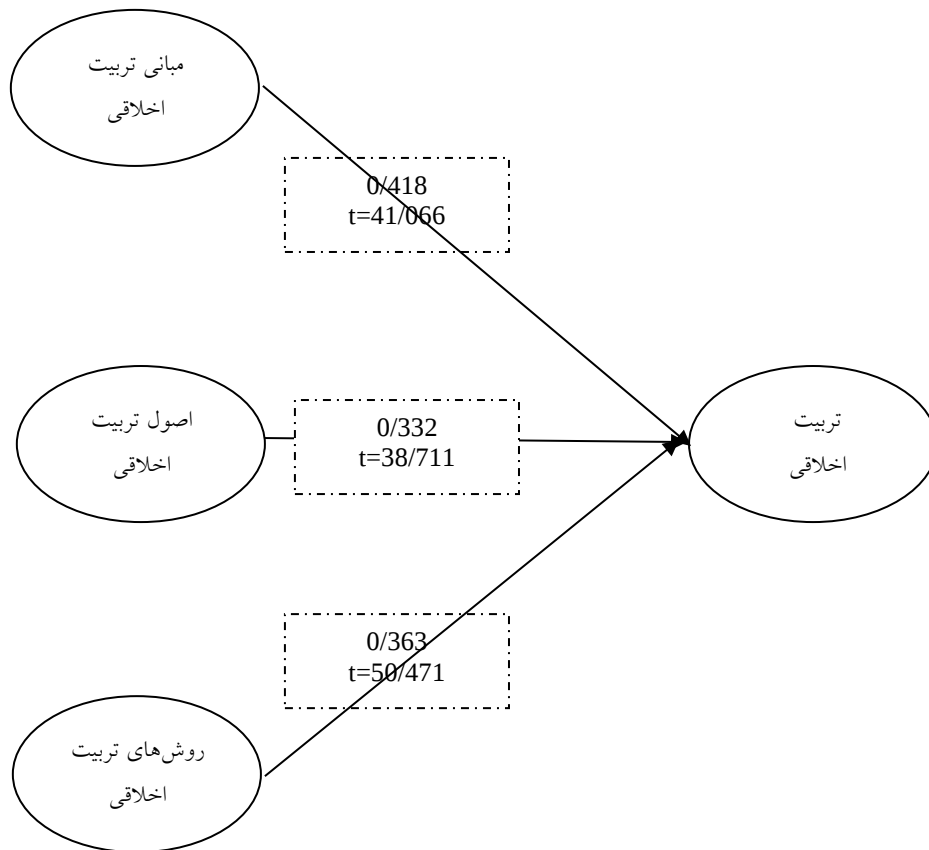
$$GOF = \sqrt{\text{communalities} \times R^2}$$

Commuality (کیفیت مدل اندازه‌گیری) از میانگین مقادیر اشتراکی متغیرهای پنهان پژوهش و R^2 (واریانس تبیین شده) در مراحل قبل، محاسبه شده است.

جدول ۶- برازش مدل کلی

متغیرها	R^2	Communalities	Gof
۱- مبانی تربیت اخلاقی	-	۰/۸۳۱	۰/۸۷۹
۲- اصول تربیت اخلاقی	-	۰/۸۱۶	
۳- روش‌های تربیت اخلاقی	-	۰/۷۹۳	
۴- تربیت اخلاقی	۱	۰/۶۵۴	

با توجه به مقدار بدست آمده برای معیار GOF (نیکویی برازش)، می‌توان گفت، الگوی تربیت اخلاقی مبتنی بر صحیفه سجادیه خاص کارکنان ناجا، از برازش بسیار مطلوبی (قوی) برخوردار است. شکل ۵ الگوی مطلوب تربیت اخلاقی مبتنی بر صحیفه سجادیه کارکنان ناجا را نشان می‌دهد.

شکل ۵: الگوی تربیت اخلاقی مبتنی بر صحیفه سجادیه (ضریب مسیر و آماره تی)

بحث و نتیجه گیری

پژوهش حاضر با هدف طراحی و اعتبارسنجی الگوی مطلوب تربیت اخلاقی مبتنی بر صحیفه سجادیه برای کارکنان ناجا انجام شد. یافته‌های بخش کیفی نشان داد که ساختار تربیت اخلاقی در صحیفه سجادیه را می‌توان در سه بُعد اصلی مبانی، اصول و روش‌های تربیتی سازمان‌دهی کرد. مبانی تربیت اخلاقی شامل خوددوستی، خدادوستی، کمال‌خواهی، میل به جاودانگی، خوف و رجا، غفلت، دنیادوستی و اختیار بود. اصول تربیت اخلاقی نیز تقوا، توکل، زهد، ایجاد انگیزش، کنترل و هدایت و لزوم عمل را در بر گرفت. در سطح اجرایی، روش‌هایی مانند یاد خدا، توبه، کم‌شمردن خوبی‌های خود و بزرگ‌شمردن بدی‌ها، یادآوری نعمت‌ها، احترام و تکریم، رفق و مدارا و احسان در برابر بدی شناسایی شدند. این سازمان‌دهی نشان می‌دهد که تربیت اخلاقی در صحیفه سجادیه صرفاً به بیان مجموعه‌ای از فضیلت‌ها یا توصیه‌های رفتاری محدود نیست، بلکه از یک منطق نظام‌مند برخوردار است که از شناخت ویژگی‌های انسان آغاز می‌شود، به تدوین قواعد هدایت‌کننده می‌رسد و در نهایت، در قالب شیوه‌های عملی اصلاح شناخت، نگرش و رفتار تحقق می‌یابد. این برداشت با نتایج تحلیل محتوای صحیفه سجادیه همسو است که تربیت اسلامی را در این اثر، منظومه‌ای یکپارچه از ابعاد اعتقادی، اخلاقی، عبادی و اجتماعی معرفی کرده است (1).

نتایج بخش کمی نیز اعتبار ساختار استخراج‌شده را تأیید کرد. تمامی بارهای عاملی مؤلفه‌ها در دامنه ۰.۶۳۸ تا ۰.۹۷۷ قرار داشتند و آماره‌های تی نشان دادند که ارتباط میان مؤلفه‌های مشاهده‌شده و سازه‌های پنهان از نظر آماری معنادار است. همچنین، مقادیر آلفای کرونباخ برای سازه‌ها بین ۰.۹۵۳ تا ۰.۹۷۳ و پایایی ترکیبی بین ۰.۹۶۳ تا ۰.۹۷۵ به دست آمد که از همسانی درونی بسیار مطلوب ابزار و ثبات اندازه‌گیری مؤلفه‌های الگو حکایت دارد. میانگین واریانس استخراج‌شده نیز برای تمامی سازه‌ها بیشتر از حد قابل قبول بود و در دامنه ۰.۶۵۴ تا ۰.۸۳۱ قرار گرفت؛ بنابراین،

شاخص‌های مورد استفاده توانسته‌اند سهم مناسبی از واریانس سازه‌های مبانی، اصول، روش‌ها و تربیت اخلاقی را تبیین کنند. مقدار Q^2 برابر با ۰.۶۵۰ نیز قدرت پیش‌بینی بالای مدل را نشان داد و شاخص نیکویی برازش ۰.۸۷۹ بیانگر برازش کلی بسیار قوی الگوی پیشنهادی بود. این نتایج نشان می‌دهد که الگوی استخراج شده علاوه بر برخورداری از پشتوانه نظری و متنی، از انسجام تجربی و قابلیت سنجش نیز برخوردار است.

در مدل ساختاری، مبانی تربیت اخلاقی با ضریب مسیر ۰.۴۱۸ و آماره تی ۴۱.۰۶۶ بیشترین تأثیر را بر تربیت اخلاقی کارکنان ناجا داشت. این یافته نشان می‌دهد که موفقیت برنامه‌های اخلاقی بیش از هر چیز به نوع نگاه آن‌ها به انسان، نیازها، گرایش‌ها، ظرفیت‌های رشد و زمینه‌های انحراف او وابسته است. تربیت اخلاقی زمانی از پایداری لازم برخوردار خواهد بود که به جای محدود شدن به کنترل بیرونی رفتار، ریشه‌های شناختی، انگیزشی و وجودی آن را مورد توجه قرار دهد. در صحیفه سجاده، گرایش‌هایی مانند خوددوستی، کمال‌خواهی، میل به بقا، خوف، امید و دنیادوستی به‌خودی‌خود نفی نمی‌شوند، بلکه جهت و نحوه پاسخ‌گویی به آن‌ها اهمیت پیدا می‌کند. بررسی نیازهای اساسی انسان در دعا‌های صحیفه نیز نشان داده است که این نیازها می‌توانند به‌عنوان عوامل درونی انگیزش عمل کنند و در صورت هدایت صحیح، انسان را به سوی خداجویی، فضیلت‌خواهی و رشد اخلاقی سوق دهند (۹). از این رو، اثر بیشتر مبانی را می‌توان ناشی از نقش زیربنایی آن‌ها در تعیین جهت اصول و انتخاب روش‌های تربیتی دانست.

یکی از مهم‌ترین مبانی شناسایی شده، خوددوستی است. خوددوستی می‌تواند انسان را به حفظ کرامت، دوری از آسیب، جست‌وجوی سعادت و کسب کمال سوق دهد؛ اما در صورت فقدان کنترل، ممکن است به خودبرتربینی، خودمحوری، حرص و سوءاستفاده از موقعیت تبدیل شود. این موضوع برای کارکنان انتظامی اهمیت ویژه‌ای دارد، زیرا برخورداری از اقتدار قانونی ممکن است در صورت ضعف خودنظارتی، زمینه اعمال سلیقه شخصی یا رفتار تحکم‌آمیز را فراهم سازد. یافته مربوط به اهمیت مبانی با پژوهش درباره مؤلفه‌های شناختی خودکنترلی در روایات اسلامی همسو است؛ در آن پژوهش، خود آگاهی، توجه به پیامدهای رفتار، بازدارنده پاسخ‌های نامناسب و ارزیابی آگاهانه موقعیت، از عوامل اصلی کنترل رفتار معرفی شدند (۵). بنابراین، آموزش اخلاقی کارکنان باید به آنان کمک کند تا انگیزه‌ها و هیجان‌های خود را بشناسند، پیش از اقدام پیامدهای تصمیم را ارزیابی کنند و میان اقتدار قانونی و تمایلات شخصی تمایز قائل شوند.

خدادوستی، کمال‌خواهی و ادراک فقر وجودی نیز از مبانی تعیین‌کننده الگوی تربیت اخلاقی به شمار می‌آیند. در این چارچوب، انسان خود را موجودی مستقل و بی‌نیاز نمی‌داند، بلکه قدرت، دانش و موقعیت خویش را محدود و وابسته به خداوند تلقی می‌کند. تربیت معنوی مبتنی بر فقر ذاتی در صحیفه سجاده می‌تواند احساس استغنا، غرور و خودبسندگی را کاهش دهد و زمینه تواضع، توکل و پذیرش مسئولیت را فراهم کند (۱۰).

این امر در محیط انتظامی از آن جهت اهمیت دارد که قدرت سازمانی باید به‌صورت امانت و ابزار خدمت فهمیده شود، نه امتیازی برای سلطه بر دیگران. همچنین، بررسی مفهوم نبوت در صحیفه سجاده نشان می‌دهد که هدایت الهی و الگوپذیری از پیشوایان دینی، بخشی از ساختار معرفتی این اثر است و انسان را به تنظیم رفتار بر اساس معیارهای فراتر از تمایلات فردی فرا می‌خواند (۱۸). در نتیجه، خدامحوری می‌تواند نظارتی درونی ایجاد کند که حتی در نبود نظارت رسمی نیز رفتار اخلاقی را استمرار بخشد.

مبانی خوف و رجا و نیز غفلت، بیانگر توجه واقع‌بینانه صحیفه سجاده به فراز و فرودهای اخلاقی انسان هستند. خوف، در صورت هدایت صحیح، به مراقبت از رفتار، احتیاط در استفاده از قدرت و پرهیز از تضییع حقوق دیگران منجر می‌شود؛ در مقابل، امید مانع از آن می‌شود که فرد پس از ارتکاب خطا، امکان اصلاح خود را از دست‌رفته تلقی کند. پیوند خوف و رجا، تعادلی میان مسئولیت‌پذیری و امید به بازگشت ایجاد می‌کند. مطالعه تحلیلی مفهوم ندامت در متون دینی نیز نشان داده است که پشیمانی می‌تواند نقش سازنده‌ای در بازشناسی خطا، پذیرش مسئولیت و آغاز فرایند اصلاح داشته باشد (۱۳). از سوی دیگر، غفلت موجب می‌شود فرد به تدریج نسبت به پیامدهای رفتار، حقوق مردم و معیارهای اخلاقی بی‌توجه

شود. به همین دلیل، روش‌هایی مانند یاد خدا، محاسبه نفس و یادآوری مسئولیت‌ها در الگوی حاضر، سازوکارهایی برای مقابله با عادی‌شدن خطا و کاهش حساسیت اخلاقی محسوب می‌شوند.

مبنای دنیادوستی و نحوه هدایت آن نیز در تبیین تربیت اخلاقی کارکنان اهمیت دارد. بر اساس آموزه‌های صحیفه، دنیا و امکانات مادی به‌خودی‌خود مذموم نیستند، بلکه تبدیل شدن آن‌ها به غایت نهایی و ایجاد وابستگی افراطی، زمینه انحراف را فراهم می‌کند. در تحلیل نسبت جهان با کمال انسانی نیز دنیا به‌عنوان گذرگاه و وسیله‌ای برای رشد و دستیابی به غایت متعالی معرفی شده است، نه مقصد نهایی انسان (11). این نگرش می‌تواند در محیط سازمانی از تقدم منافع شخصی، مقام‌طلبی، رقابت ناسالم و استفاده ابزاری از قدرت جلوگیری کند. همچنین، نفوذ مفاهیم اخلاقی و معنوی صحیفه در سنت ادبی و فرهنگی ایران نشان می‌دهد که آموزه‌های این اثر ظرفیت اثرگذاری فراتر از حوزه فردی و عبادی را دارند و می‌توانند در شکل‌دهی نگرش انسان به جهان، قدرت و کمال مؤثر باشند (17).

روش‌های تربیت اخلاقی با ضریب مسیر ۰.۳۶۳ و آماره تی ۵۰.۴۷۱، دومین عامل مؤثر بر تربیت اخلاقی کارکنان بودند. قرار گرفتن روش‌ها در رتبه دوم نشان می‌دهد که پس از شناخت صحیح مبانی، نحوه انتقال، تمرین و عملیاتی کردن ارزش‌ها نقش تعیین‌کننده‌ای در تحقق تربیت اخلاقی دارد. حتی دقیق‌ترین مبانی و اصول، بدون روش‌های متناسب، به تغییر پایدار رفتار منجر نمی‌شوند. یافته حاضر با نتایج مطالعه روش‌های مؤثر تربیت دینی در خانواده کارکنان ناجا همسو است که نشان داد استفاده متناسب از شیوه‌های کلامی، نمادین و رفتاری، زمینه تحقق تربیت دینی را فراهم می‌کند (19). همچنین، ارزیابی دوره آموزشی نسیم معرفت نشان داده است که برنامه‌های تربیتی سازمان یافته می‌توانند الگوهای رفتاری کارکنان را تغییر داده و معنویت اسلامی آنان را ارتقا دهند (4). بنابراین، ارزش‌های اخلاقی زمانی در محیط انتظامی نهادینه می‌شوند که در قالب تمرین، الگودهی، بازخورد، خودارزیابی و تجربه‌های واقعی شغلی ارائه شوند.

روش‌های شناسایی شده در این پژوهش ابعاد شناختی، گرایشی و رفتاری تربیت را به یکدیگر پیوند می‌دهند. یاد خدا و اعطای بینش صحیح، شناخت و آگاهی اخلاقی را تقویت می‌کنند؛ توبه، یادآوری نعمت‌ها و محاسبه نفس، گرایش‌ها و انگیزه‌های فرد را اصلاح می‌کنند؛ و احترام، رفق، مدارا و احسان در برابر بدی، الگوهای عملی رفتار را شکل می‌دهند. پژوهش درباره رویکردهای تربیتی دعای بیست‌وپنجم نیز نشان داده است که آموزه‌های صحیفه، تربیت را در سطح شناخت باقی نمی‌گذارند و آن را با مسئولیت‌پذیری، اصلاح روابط و رفتار عملی پیوند می‌زنند (12). در عین حال، پیچیدگی زبانی و معنایی دعا‌های صحیفه ایجاب می‌کند که استخراج و آموزش این روش‌ها با توجه به بافت و ساختار متن انجام شود. تحلیل طرح‌واره‌های تصویری و روابط معنایی در دعای چهل‌ودوم نشان داده است که حتی ساختارهای زبانی صحیفه در انتقال تجربه دینی و تربیتی نقش دارند (15). از این رو، آموزش آموزه‌های صحیفه نباید به نقل گزاره‌های جداافتاده محدود شود، بلکه باید ارتباط میان معنا، عاطفه و عمل را برای مخاطب آشکار سازد.

در میان روش‌های رفتاری، احترام و تکریم، رفق و مدارا و نیکی در برابر بدی، بیشترین ارتباط را با وظایف اجتماعی و حرفه‌ای کارکنان انتظامی دارند. این روش‌ها بر حفظ کرامت انسان حتی در هنگام مواجهه با خطا تأکید می‌کنند. رویکرد کرامت‌محور در پیشگیری از جرم نیز بر آن است که رعایت شأن انسان، پرهیز از تحقیر و فراهم کردن زمینه بازگشت و اصلاح می‌تواند اثربخشی اقدامات پیشگیرانه را افزایش دهد (6). همچنین، تحلیل تسامح در صحیفه سجاده، این اثر را دارای ظرفیت لازم برای تقویت روابط مسالمت‌آمیز، کاهش خشونت و گسترش عفو و همزیستی معرفی کرده است (14). در محیط انتظامی، مدارا به معنای نادیده گرفتن قانون نیست، بلکه به معنای رعایت تناسب، کنترل هیجان، استفاده حداقلی و مسئولانه از اجبار و حفظ منزلت افراد در جریان اجرای قانون است. چنین رویکردی می‌تواند اعتماد شهروندان را افزایش داده و احتمال تشدید تعارض را کاهش دهد.

اصول تربیت اخلاقی با ضریب مسیر ۰.۳۳۲ و آماره تی ۳۸.۷۱۱ نیز تأثیر مثبت و معناداری بر تربیت اخلاقی داشتند. اگرچه ضریب این بُعد در مقایسه با مبانی و روش‌ها کمتر بود، معناداری و اندازه مناسب آن نشان می‌دهد که اصول، حلقه واسط ضروری میان شناخت انسان و اقدام تربیتی هستند. تقوا، توکل، زهد، ایجاد انگیزش، کنترل و هدایت و لزوم عمل، قواعدی را فراهم می‌کنند که بر اساس آن‌ها می‌توان نیازها و گرایش‌های انسان را به رفتار اخلاقی تبدیل کرد. تقوا نظارت درونی را تقویت می‌کند، توکل مانع اضطراب و اتکای افراطی به قدرت شخصی می‌شود، زهد وابستگی به منافع سازمانی و مادی را محدود می‌سازد و اصل لزوم عمل از تبدیل اخلاق به مجموعه‌ای از شعارهای غیر کاربردی جلوگیری می‌کند. مطالعه شیوه‌های بیانی صحیفه نیز نشان داده است که ساختار دعاها مخاطب را از پذیرش منفعلانه مفاهیم خارج کرده و او را در فرایند شناخت، درخواست، تعهد و عمل وارد می‌سازد (۸).

معناداری تأثیر اصول تربیتی با نتایج پژوهش‌های مرتبط با کارکنان انتظامی نیز قابل تبیین است. بررسی چالش‌های اخلاقی فرماندهان صف نشان داده است که مسائلی مانند رعایت عدالت، شیوه اعمال مدیریت، مسئولیت‌پذیری، روابط انسانی و نحوه استفاده از اقتدار، از مهم‌ترین حوزه‌های نیازمند هدایت اخلاقی هستند (۲). اصول استخراج‌شده از صحیفه می‌توانند معیارهایی برای تصمیم‌گیری در این موقعیت‌ها فراهم کنند. از سوی دیگر، تعالی معنوی کارکنان نیروی انتظامی با کیفیت خدمت، مسئولیت اجتماعی و تحقق ارزش‌های جامعه اسلامی ارتباط دارد (۳). بنابراین، اصولی مانند تقوا و توکل را نباید صرفاً فضیلت‌هایی شخصی تلقی کرد، بلکه این اصول می‌توانند بر شیوه فرماندهی، اجرای قانون، برخورد با شهروندان و پاسخ‌گویی سازمانی اثر بگذارند.

برازش قوی مدل را می‌توان ناشی از هماهنگی درونی سه سطح مبانی، اصول و روش‌ها دانست. در این مدل، مبانی پاسخ می‌دهند که انسان دارای چه ویژگی‌ها، نیازها و آسیب‌پذیری‌هایی است؛ اصول مشخص می‌کنند که این ویژگی‌ها باید بر اساس چه قواعدی هدایت شوند؛ و روش‌ها نشان می‌دهند که هدایت اخلاقی در عمل چگونه تحقق می‌یابد. این پیوستگی نظری مانع از آن می‌شود که آموزش اخلاق به مجموعه‌ای پراکنده از توصیه‌های غیرمرتبط تبدیل شود. مطالعات سبک‌شناختی تطبیقی نیز انسجام ساختاری و هدفمندی انتخاب‌های زبانی در صحیفه سجادیه را تأیید کرده‌اند (۷). با این حال، فهم و کاربرد آموزه‌های دینی باید بر روش‌شناسی معتبر استوار باشد؛ پژوهش‌های مربوط به فهم و نقد محتوایی روایات شیعی بر ضرورت توجه به انسجام متن، زمینه صدور و مبانی کلامی تأکید کرده‌اند (۱۶). از این رو، اعتبار الگوی حاضر تا حد زیادی به استخراج نظام‌مند مؤلفه‌ها و سپس ارزیابی تجربی آن‌ها وابسته است.

در مجموع، یافته‌ها نشان دادند که الگوی مطلوب تربیت اخلاقی کارکنان ناجا باید از آموزش مستقیم قواعد اخلاقی فراتر رود و هم‌زمان به اصلاح جهان‌بینی، انگیزه‌ها، خودکنترلی و رفتارهای حرفه‌ای توجه کند. بیشترین اثر مبانی نشان می‌دهد که تحول اخلاقی پایدار از بازسازی نگرش فرد به خود، خدا، دنیا، مسئولیت و غایت زندگی آغاز می‌شود. اثر معنادار روش‌ها بیانگر آن است که این نگرش باید از طریق تمرین‌های شناختی، گرایشی و رفتاری به عملکرد روزمره منتقل شود. تأثیر اصول نیز نشان می‌دهد که قواعدی مانند تقوا، توکل، زهد، کنترل و لزوم عمل، جهت این فرایند را مشخص می‌کنند. بر این اساس، صحیفه سجادیه می‌تواند مبنایی برای تدوین یک نظام تربیتی جامع باشد که در آن معنویت با مسئولیت حرفه‌ای، کرامت انسانی، خودنظارتی و خدمت اجتماعی پیوند می‌یابد.

این پژوهش با محدودیت‌هایی همراه بود. بخش کیفی بر تحلیل صحیفه سجادیه و منابع اسلامی منتخب استوار بود و ممکن است برخی برداشت‌های تفسیری تحت تأثیر چارچوب نظری و حساسیت‌های تحلیلی پژوهشگران قرار گرفته باشند. جامعه بخش کمی نیز به استادان علوم تربیتی و کارشناسان نیروی انتظامی شهر تهران محدود بود؛ از این رو، تعمیم یافته‌ها به کارکنان عملیاتی در استان‌های مختلف، یگان‌های تخصصی و سطوح گوناگون سازمانی باید با احتیاط انجام شود. استفاده از پرسشنامه خودگزارشی نیز ممکن است پاسخ‌ها را تحت تأثیر مطلوبیت اجتماعی قرار داده باشد. افزون

بر این، پژوهش حاضر بیشتر بر اعتبار سازه‌ای و برازش الگو تمرکز داشت و اثربخشی آن در تغییر واقعی رفتار اخلاقی کارکنان در یک دوره زمانی طولانی بررسی نشد.

پیشنهاد می‌شود در پژوهش‌های آینده، الگوی حاضر با مشارکت نمونه‌های گسترده‌تری از کارکنان عملیاتی، فرماندهان، مربیان آموزشی و مدیران یگان‌های مختلف در استان‌های گوناگون آزمون شود. انجام مطالعات طولی و مداخله‌ای می‌تواند مشخص سازد که آموزش مبتنی بر این الگو تا چه اندازه به تغییر پایدار در قضاوت اخلاقی، خودکنترلی، نحوه استفاده از اقتدار و تعامل با شهروندان منجر می‌شود. استفاده هم‌زمان از مشاهده رفتار، ارزیابی فرماندهان، گزارش همکاران و شاخص‌های عملکردی نیز می‌تواند محدودیت ابزارهای خودگزارشی را کاهش دهد. همچنین، بررسی نقش متغیرهایی مانند فرهنگ سازمانی، سبک رهبری، سابقه خدمت، فشار شغلی و معنویت فردی در تقویت یا تضعیف آثار الگو می‌تواند به توسعه نسخه‌های دقیق‌تر و متناسب با گروه‌های مختلف کارکنان کمک کند.

پیشنهاد می‌شود مؤلفه‌های الگوی حاضر در برنامه‌های آموزش بدو خدمت، دوره‌های ضمن خدمت، آموزش فرماندهان و نظام ارزیابی شایستگی‌های حرفه‌ای کارکنان ادغام شوند. محتوای آموزشی باید به صورت موقعیت‌محور طراحی شود و در کنار معرفی مبانی و اصول، شامل تحلیل تعارض‌های واقعی شغلی، ایفای نقش، تمرین خودارزیابی، محاسبه نفس، کنترل خشم، رعایت کرامت شهروندان و تصمیم‌گیری اخلاقی باشد. همچنین، مربیان و فرماندهان باید به عنوان الگوهای عملی رفتار اخلاقی انتخاب و توانمند شوند و سازوکارهایی برای بازخورد مستمر، مشاوره اخلاقی و تشویق رفتارهای فضیلت‌مدار در یگان‌ها ایجاد شود. ارزیابی برنامه‌ها نیز نباید به سنجش دانش نظری محدود باشد، بلکه لازم است تغییرات رفتاری، کیفیت تعامل با مردم، رعایت عدالت و مسئولیت‌پذیری کارکنان به طور مستمر سنجیده شود.

مشارکت نویسندگان

در نگارش این مقاله تمامی نویسندگان نقش یکسانی ایفا کردند.

تعارض منافع

در انجام مطالعه حاضر، هیچ گونه تضاد منافی وجود ندارد.

موازین اخلاقی

در انجام این پژوهش تمامی موازین و اصول اخلاقی رعایت گردیده است.

References

1. Mahmoudi M, Sarmadi MR, Maleki H. Representation of Islamic Education in the Content Analysis of Al-Sahifa Al-Sajjadiyya: A Qualitative Study. Teaching and Learning Research. 2023;20(2). doi: 10.22070/tlr.2024.18384.1508.
2. Talebi A, Rafiei HR, Roudbari H. Examination of the Ethical Challenges of Line Commanders at Amin Police University and Strategies for Resolving Them with Emphasis on Islamic Teachings. Insight and Islamic Education. 2020;17(52):27-57.
3. Naderi M, Roudbari H, Fakar Meybodi M, Abdullahipour M. Effects of the Spiritual Elevation of Law Enforcement Personnel on Islamic Society. Insight and Islamic Education. 2021;18(56).

4. Rezaei AM, Doostdar R, Samieiani M. Evaluation of the Effect of the Educational Training Course Nasim-e Marefat on Behavioral Pattern Change and Promotion of Islamic Spirituality among NAJA Fingerprint Personnel. *Insight and Islamic Education*. 2019;16(51):9-31.
5. Malek F, Akhavan Moghadam Z, Qotbi S. Cognitive Components of Self-Control in the Narrations of Imam Reza (PBUH) Using Content Analysis. *Razavi Culture*. 2020;8(32):175-208. doi: 10.22034/farzv.2021.125761.
6. Ebrahimzade S, Darabi S. Dignity-Oriented Crime Prevention in the Light of the Teachings of Islamic Jurisprudence. *Religious Researches*. 2021;17(4):1133-61.
7. Mottaqizadeh I, Haji Khani A, Modiri S. A Comparison Between Nahj al-Balagha and Al-Sahifa Al-Sajjadiyya Based on Statistical Stylistics According to the Theories of Busemann and Johnson: Letter 74 and Supplication 38 as Examples. *Horizons of Islamic Civilization*. 2020;22(2):193-217. doi: 10.30465/afg.2020.4814.
8. Al-Kharasani ZIK. Open Styles in Al-Sahifa Al-Sajjadiyya: Prayers upon Muhammad and His Family as a Model. *Review of International Geographical Education Online*. 2021;11(8):291-307.
9. Afshar-Kaveh N, Tavakkoli A. Basic Human Needs as an Internal Motivating Factor From the Point of View of Imam Sajjad (PBUH) in the Prayers of Al-Sahifa Al-Sajjadiyya. *The Islamic College University Journal*. 2021;2(46).
10. Fereydouni M, Panahi Tavana S. Spiritual Education Based on Essential Poverty in Al-Sahifa Al-Sajjadiyya. *Journal of Dua Studies*. 2022;2(3):53-68. doi: 10.22084/dua.2023.27880.1014.
11. Eshraghi M. Conceptualizing the World in Relation to Human Perfection from the Perspective of Nahj al-Balagha: Faculty of Hadith; 2012.
12. Dajliri M. Educational Approaches and Teachings of the Twenty-Fifth Supplication of Al-Sahifa Al-Sajjadiyya. *Humanities and Islamic Sciences in the Third Millennium*. 2022;17(6):255-76.
13. Hussein AS, Abood SA. Analytical Study of Remorse in Religious Texts in English and Arabic Languages. *International Journal of Linguistics, Literature and Translation*. 2021;4(1):109-21.
14. Al-Daninawi HJJ. Tolerance in Al-Sahifa Al-Sajjadiyya: A Project for Building a Society Free from Violence. 2018.
15. Leilazadeh M, Yousefi M, Masoumi M. Examining the Meanings of Particles in the Forty-Second Supplication of Al-Sahifa Al-Sajjadiyya: A Case Study Based on the Image Schemas of Johnson's Theory. *Adab al-Kufa*. 2021;47(1):1-11.
16. Esfahani A, Oshriyeh R. Methodology of Understanding and Content Critique of Medical Narrations from the Perspective of Shiite Theologians. *Journal of Religion and Health*. 2021;8(2):50-66.
17. Boden JO, Imam RIALA. Impact of Nahj al-Balagha and Al-Sahifa on the Poetry of Hafiz al-Shirazi (727-792). *Basra Studies Journal*. 2018;29.
18. Mahmoudpour M. Recognition of Prophecy in Al-Sahifa Al-Sajjadiyya. *Journal of Shiite History*. 2019;3(3):75-89.
19. Tolougar M. Effective Methods of Religious Education in the Families of NAJA Employees. *Insight and Islamic Education*. 2017;14(42):103-30.